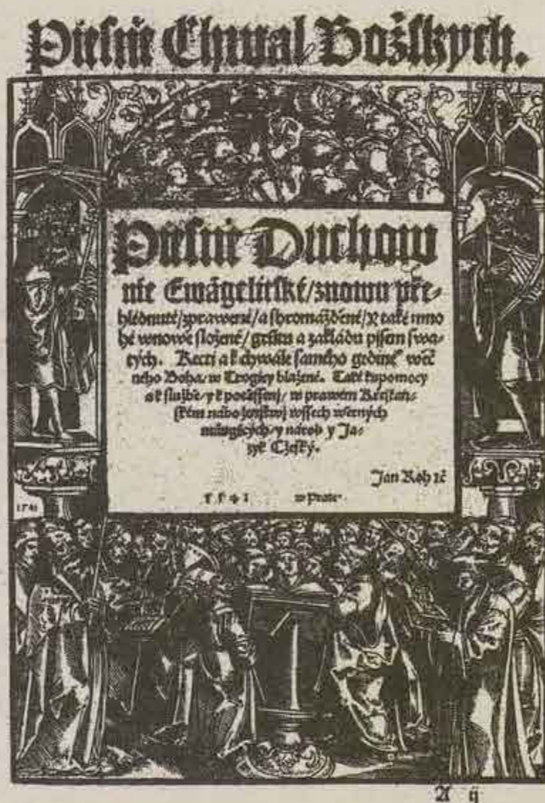

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

- Z OBSAHU: URBANCOVÁ, H.: Hlásnické piesne ako súčasť tradičnej hudobnej kultúry
BÚRIKOVÁ, Z.: Obraz "svojho" a "iných" etník v orálnej histórii nemeckého obyvateľstva Švedlára
BUMOVÁ, I.: Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918-1945
STOLIČNÁ, R.: The Ethnographic Atlases of Poland, Slovakia and Hungary - possibilities of comparison (in English)
GEERTZ, C.: Na mieste činu: antropológ ako autor

Na obálke:

1. strana: *Titulný list kancionála Jana Roha Piesne Chwal Božských, vydaného v Prahe r. 1541. K článku H. Urbanovej Hlásnické piesne ako súčasť tradičnej hudobnej kultúry.*

Preklady: PhDr. Svatava Šimková

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.elis.sk>

HLAVNÝ REDAKTOR

Dušan Ratica

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Tatiana Krupová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Ľubica Droppová, Božena Filová, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Pariková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

Slovenský n árodopis

ČASOPIS ÚSTAVU ETNOLÓGIE SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VYDAVATEĽSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.
BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- U r b a n c o v á, Hana: Hlásnické piesne ako súčasť tradičnej hudobnej kultúry..... 5
- B ú r i k o v á, Zuzana: Obraz „svojho“ a „iných“ etník v orálnej histórii nemeckého obyvateľstva Švedlára..... 24
- B u m o v á, Ivica: Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918-1945..... 53
- S t o l i č n á, Rastislava: The Ethnographic Atlases of Poland, Slovakia and Hungary-possibilities of comparison..... 83

DISKUSIA

- G e e r t z, Clifford: Na mieste činu..... 93
- B e n ž a, Mojmir: Diskusia o etnickej identite.... 104

MATERIÁL Y

- R u s a l i n, Işfanoiu: Rezíduá tradičných slovenských odevných doplnkov v Rumunsku..... 107

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOS Y

- Životné jubileum Kirila V. Čistova (Viera G a š p a r í k o v á) 112
- K jubileu prof. Anny Divičanovej (Zora V a n o v i č o v á)..... 114
- Pozdrav Vladovi Kysel'ovi (Milan L e š č á k).... 115
- Medzinárodné sympóziu Folklorizmus na prelome storočí (Ladislav M l y n k a)..... 115
- Medzinárodná vedecká konferencia Rodina na prelome tisícročí (Peter S l a v k o v s k ý)..... 121

- Slova a město - Město, korzo (Jolana D a r u l o v á)..... 122
- Neformálne pracovné stretnutia LSNM a SPS v roku 1999 (Dušan B e l k o)..... 124
- Dolnozemska sága (Marta B o t í k o v á).... 127

RECENZIE-ANOTÁCIE

- D. Krman: Podorožnyj ščodennyk (Ján K o m o r o v s k ý)..... 133
- V. Dvořáková-Janů: Lidé a jídlo (Rastislava S t o l i č n á)..... 134
- I. Chorvát: Dějiny volyňských Čechů (Ján B o t í k)..... 136
- Drotár podrotuje slnečko (Hana H l ô š k o v á)..... 137
- A. Divičanová: Jazyk, kultura, spoločenstvo (Eva K r e k o v i č o v á)..... 138
- Rodina a dedina (Marta B o t í k o v á)..... 139
- Piesne Zemplína (Mikuláš M u š i n k a)..... 141
- J. Podolák a kol.: Heřpa (Peter S l a v k o v s k ý)..... 142
- Lemkivščyna (Mikuláš M u š i n k a)..... 143
- J.-Ch. Sournia: Dějiny pijáctví (Rastislava S t o l i č n á)..... 144
- N. Fischer: Vom Gottesacker zum Krematorium (Gabriela K i l i á n o v á)..... 146
- E. Ševčáková: Drevené štočky (Zuzana F r a n c o v á)..... 147
- Anotácie

CONTENTS

STUDIES

U r b a n c o v á, Hana: Night wachman songs as part of traditional music culture.....	5
B ú r i k o v á, Zuzana: The picture of „our“ and „other“ ethnic groups in the oral history of the German population at Švedlár.....	24
B u m o v á, Ivica: Manifestation of tolerance and intolerance the Jewish community at Dolný Kubín in 1918-1945.....	53
S t o l i č n á, Rastislava: The Ethnographic Atlases of Poland, Slovakia and Hungary - possibilities of comparison.....	83
DISCUSSION	
G e e r t z, Cliford: Being there.....	93
B e n ž a, Mojmír: Discussion on ethnic identity.....	104
MATERIALS	
R u s a l i n, Işfănoiu: Residue of traditional Slovak garment complements in Rumania...	107

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

The Jubilee of Kiril V. Čistov (Viera G a š p a r í k o v á).....	112
The Jubilee of prof. Anna Divičanová (Zora V a n o v i č o v á).....	114
The Jubilee of Vlado Kyseľ (Milan L e š č á k)...	115
International symposium Folklorism at the break of centuries (Ladislav M l y n k a).....	115
International scientific conference Family at the break of millennium (Peter S l a v k o v s k ý).....	121
Worlds and City - City and „Promenade“ (Jolana D a r u l o v á).....	122
Unformal workshops LSNM a SPS in 1999 (Dušan B e l k o).....	124
Lowland's saga (Marta B o t í k o v á).....	127
BOOK REVIEWS-ANNOTATIONS	133

AUTORI:

PhDr. Hana Urbancová, CSc., Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 841 05 Bratislava

Mgr. Zuzana Búriková, Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Mgr. Ivica Bumová, Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PhDr. Stoličná Rastislava, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PREJAVY (IN)TOLERANCIE VOČI ŽIDOVSKÉJ KOMUNITĚ V PROSTŘEDÍ DOLNÉHO KUBÍNA V ROKOCH 1918-1945

IVICA BUMOVÁ

*Mgr. Ivica Bumová, Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64
Bratislava, Slovakia*

The writer attempts to reconstruct relations between the Christian and Jewish communities at the town of Dolný Kubín. She researches into how the Christians perceived the Jewish community, what were their stereotyped images about them and how they assessed events occurring at the turning points in modern Slovak history. The author focuses on crucial - and tormented - periods, the declaration of the Czechoslovak Republic (28th and 30th October 1918), the declaration of the first Slovak Republic (14th March 1939) deportations of Jews to concentration camps, but she also deals with events in the peace times.

Kľúčové slová: Židia, tolerancia, intolerancia
Key words: Jews, tolerance, intolerance

Prvé správy o židovskej komunite v Dolnom Kubíne pochádzajú zo začiatku 18. storočia.^x Senior Ján Bezek v kronike mesta¹ uvádza, že podľa záznamov židovskej náboženskej obce prví židovskí obyvatelia, prisťahovaní do Kubína, pochádzali z Holešova na Morave.² *“Boli úplne chudobní, priniesli so sebou len židovskú húževnatosť”*, píše ďalej.³

V roku 1779 žilo v Kubíne 11 židovských rodín. Súdobý daňový súpis spomína dvoch remeselníkov. Krajčírka platiaceho 2 florény 75 denárov a zlatníka (Žid Zlatník) platiaceho 1 florén a 50 denárov. Okrem iných menuje aj Mareka bohatého, ktorý jediný platil najvyššiu daň 4 florény a 50 denárov. Zdá sa, že komunita sa začala vzťahovať, rozvíjala sa po stránke remeselnej a obchodnej.

Vzrast sebavedomia a rozmach židovskej komunity v Uhorsku spôsobil Tolerančný patent Jozefa II. z roku 1781.⁴ Jedným z jeho ustanovení bolo, že obyvatelia židovského pôvodu mohli kupovať a vlastníť nehnuteľný majetok vrátane pôdy. Dôsledkom uvedenia patentu do praxe bol fakt, že už v nasledujúcom roku sa v Dolnom Kubíne spomínajú tri kúpy domov

židovskými záujemcami.⁵ Nový zákon nebol populárny u kresťanského obyvateľstva, ktoré sa snažilo kúpam nemovitostí zabrániť. Na naplnení záväzkov zmluvných strán museli trvať predstavitelia Oravského panstva, o podporu ktorých sa dovoľávali židovskí kupujúci.⁶

Po spoločenských a politických zmenách v roku 1849 aj židovskí občania získali lepší status v rámci spoločnosti. Z hľadiska rovnoprávneho postavenia sú pre židov významné roky 1868 a 1895, keď boli prijaté zákony zrovnoprávňujúce židovskú minoritu po stránke konfesionalnej aj občianskej s majoritnou spoločnosťou.⁷

V Dolnom Kubíne sa židovskí obyvatelia venovali prevažne obchodu a vlastnili v ňom všetky pohostinské zariadenia. Zdá sa, že z ich komunity pochádzala aj väčšia časť dolnokubínskej inteligencie. Pred prevratom v roku 1918 mal Dolný Kubín troch židovských lekárov, jedného kresťanského, dvoch advokátov a jedného lekárnika (*apatiekára*) židovského pôvodu. V období pred prvou svetovou vojnou (1914-1918) Židovskú náboženskú obec v obecnom zastupiteľstve reprezentovali dvaja jej členovia, lekár Baláž a Fridrich Duschnitz.

Židovská populácia v Uhorsku deklarovala pred prevratom väčšinou nemeckú a maďarskú národnosť. Uvedený fakt pôsobil v počiatkových mesiacoch konštituovania sa prvej Československej republiky veľmi nepriaznivo na verejnú mienku obyvateľstva a mal vplyv na zostrenie antisemitských prejavov. Staval židovskú komunitu spolu s maďarskými občanmi do nedôveryhodnej a s bývalou vládou maďarskou mocou kolaborujúcej skupiny.

Prehľad o národnostnom zložení obyvateľstva Dolného Kubína a o nasledovných zmenách po roku 1918 dokumentuje nasledujúca tabuľka.⁸ Židovskí občania sa pred rokom 1918 hlásili väčšinou k nemeckej národnosti :

Národnosť	1900	1921***	1930	1938**
slovenská	997 (59 %)			1699 (81,18%)
česká				253 (12,09%)
československá	1638 (85,1%)	2152 (85,73)		
maďarská	395 (23,4%)	41 (2,1%)	3 (0,12%)	
nemecká	298 (17,6%)	42 (2,1%)	197 (7,85%)	9 (0,43%)
židovská		194 (10,1%)	151 (6,02%)	125 (5,97%)
iná		5 (0,45%)	7 (0,28%)	7 (0,33%)
počet obyvateľstva	1690	1928	2547	2111

Doba "bojov o Slovensko" vyvolala národnostnú neznášanlivosť aj v skúmanom prostredí. V nedeľu 3. novembra 1918 sa na námestí pred Župným domom zhromaždili miestni i cezpoľní občania, väčšinou dedičania, žiadajúci odchod starých monarchistických úradníkov. O deň neskôr, 4. novembra 1918, vojaci vracajúci sa z frontu odzbrojili miestnu uhorskú žandársku posádku i finančnú stráž. Od úmyslu vniknúť do Župného domu ich okrem iných odhovoril aj Pavol Országh Hviezdoslav. Dňa 5. novembra 1918 vo večerných hodinách vznikla Národná rada, ktorej členmi sa stali starí župní úradníci. Tí ponúkli spoluprácu starému županovi i celej župnej rade, ktorá povolala z Košíc vojsko na prenasledovanie nespokojných občanov. V kontexte s dianím v celom Československu vytvorili aj v Dolnom Kubíne Oravskú národnú radu s predsedom Ignácom Radlinským. Avšak starí prouhorski úradníci ostali na predošlých postoch.

V tejto situácii sa nenávisť kresťanského obyvateľstva z obavy pred návratom vlády Maďarov obrátila proti židovskej menšine aj v Dolnom Kubíne.⁹ Ján Bezek, kronikár mesteč-

ka, tieto udalosti zaznamenal nasledovne: *“Najkritickejší... bol deň 5. novembra 1918. ... Dobre, že už bola v Kubíne národná stráž. Prišlo množstvo chlapov a žien... a povalačov z okolitých dedín, niektorí na vozoch. Všetci mali úmysel rabovať. Čakali len na vhodný okamih... Že k väčším nepokojom nedošlo, možno d'akovať strážu a pokojnému občianstvu, ktoré chladnokrvnosť zachovalo i v hrozivom položení. Dedinčania začali rabovať židovský obchod u Geleja. On čupel v kúte a díval sa so založenými rukami, ako odnášajú z obchodu jeho tovar. Bol rád, že si život zachránil. Na námestí zasa Duschnitz, aby ukojil chamtivosť dedinčanov a vykúpil sa od horšieho, vyvalkal pod bránu 340 litrový sud s vínom. Sud odvalkali na priestor Slávia a Novákovský dom a tam čapovali. Kmeť od Novákov dal šafel, aby sa kvapka nestratila z nápoja. Chlapi ľahli na brucho okolo suda, po nich miesili a váľali sa druhí. Ženy behali, lietali po meste a zhladúvali fľašky, aby mali do čoho natočiť. Bol to príšerný obraz, vášeň pijanstva, toto odveké nešťastie nášho ľudu zachvátilo všetkých. Vynikali Porubci... V. O. natoľko sa ožral, že dostal zapálenie a zomrel...”¹⁰*

Z uvedeného prameňa sa dozvedáme, že sa rabovali iba židovské obchody (išlo o obchody solventných židov). Kronikár ďalej uvádza, že dolnokubínski mešťania nezasahovali proti svojim židovským spoluobčanom, ale ani nevystúpili na ich obranu pred násilnosťami obyvateľov vidieka.

Prejavy intolerancie u mešťanov neprebehli formou násilností, ale prostredníctvom “tichého súhlasu” s rabovaním dedinčanov. Predpoklad vyššieho právneho vedomia u mešťanov v porovnaní s dedinským obyvateľstvom mohol pôsobiť aj na relatívnu toleranciu v mestečku, kde väčšiu časť obchodu mala v rukách židovská menšina. Domnievam sa, že Dolnokubínčania si zároveň uvedomovali aj približne rovnaké sociálne a majetkové postavenie obidvoch komunit. V krízových situáciách sa ale aj u nich prejavovali stereotypy voči židovskej minorite. Naopak, vo vedomí dedinského obyvateľstva sa žid vždy spájal s vlastníctvom hostinca či krčmy, obchodu a s úžerníctvom. Bol považovaný za niekoho, kto bohatol na úkor chudobných kresťanov a bol vždy “zadobre s pánmi”. Na príslušníkov židovskej konfesie sa v kritických situáciách konali pogromy, v priebehu ktorých im kresťania väčšinou beztretno habali majetky. Predpokladám, že vedomie ľahostajnosti či nevšímavosti práva k antisemitickým prejavom bolo u rabujúcich obyvateľov z dedín udržiavané tradíciou a historicky podmienené.

V mesiacoch po októbri 1918 protižidovskú náladu v Dolnom Kubíne ovplyvňovali návštevy vládnych úradníkov. Poburovali obyvateľstvo proti židovským občanom tým, že ich označovali za pôvodcov promaďarskej kolaborácie. Následné antisemitské články sa objavovali aj v novinách Naša Orava, ktoré začali vychádzať v roku 1918, krátko po prevrate: *“...A sice v tej prirodzenej vlastnosti židovskej rasy je, že je pánovitá, vládybažná, rada koná prácu podkopnú, rozrýva a zabezpečuje prevrat”*.¹¹

O náladách v Dolnom Kubíne s protižidovským a protimaďarským tónom hovorí aj článok podpísaný pseudonymom “Oravec”, uverejnený v Našej Orave dňa 15. februára 1919. Pisateľ v ňom zároveň dokumentuje situáciu v úradoch, kde na postoch zostávajú stále tí istí úradníci, *“ktorí nezložili prisahu, ba dokonca ani sľub”*. Tí sa schádzajú *“v jednom tamojšom hostinci, kde sa rozprávajú a tešia sa nádejou, že to tak nebude, ako si my to predstavujeme ... Celkom to isté robia židia vo svojom “kupeckom”, čili židovskom kasíne ...”*¹² Autor príspevku azda pobúrili verejnú mienku, pretože v nasledujúcom čísle redakcia reagovala nasledovne: *“mýlna je mienka mnohých, že sa to vzťahuje na všetkých židov..., ved' sa ukázalo, že i medzi nimi sú ľudia, ktorí zasluhujú uznanie”*.¹³

Podobná obrana odznela v spomínaných novinách v septembri 1919, v ktorých autor článku brojí proti židom nasledovným spôsobom: *“proti nám boli židia v jeseni, proti nám boli v bolševickej vojne a teraz by chceli odmeny za takú svoju vernosť republiky”*. Pisateľ ale nezabudol dodať: *“nemám tu na mysli našich občanov židov z Kubína a Oravy. O lojálnosti týchto pochybovať nemám...”*¹⁴ Pri globálnom posúdení uvedeného materiálu vyplýva, že v skúmanom období mohli existovať rozdiely medzi oficiálne šírenými antisemitickými názormi a verejnou mienkou kresťanského obyvateľstva Dolného Kubína.

Rovnako sa v danej dobe v Dolnom Kubíne prejavuje živý stereotyp o protičesko-slovenskej orientácii židovského obyvateľstva: *Na Slovensku zo židov, ktorí tu boli, korektne sa chovalo 25 % židov, ostatní išli k Maďarom a Nemcom. Väčšinou to boli ľudia krčmári, obchodníci, všetky väčšie posty mali obsadené židia. Aj v Dolnom Kubíne to väčšinou bola nemčina a maďarčina (jazyk, ktorý používali - I. B.). (M, 1938, r. k.)*¹⁵

V spomienkach väčšiny informátorov, ktorí si pamätajú židovských spoluobčanov, sa títo uchovali ako veľmi milí a dobrosrdeční ľudia: *To boli všetko úprimní, dobrí, príjemní ľudia, všetci ... My sme tu tak krásne nažívali s tými židmi, viete, že to bolo príkladné. (Ž, 1914, ev. a. v.) ...My sme dobre nažívali so židmi. Skutočne. Boli tu chudobnejší židia, neboli to nejakí nároční židia, ale veľmi dobre sme vychádzali so židmi. (M, 1917, ev. a. v.)*

Židovskú komunitu opisovali respondenti ako uzavretú: *Židia, to boli taká dosť izolovaná spoločnosť. Oni tak len spolu. Oni ani na tieto plesy, iba ak dajakí D. S., ... no to bol taký spoločenský tvor, toho spomínali často. To bol taký mondénny pán podľa tých rečí, čo mama rozprávala. Ale ináč židia sa dosť izolovali spoločensky. Ale pritom neboli ako nepriatelia občanov v Kubíne, keď sa zišli, porozprávali sa, kupovali aj v židovských obchodoch, aj takých, aj takých... (Ž II., 1928, ev. a. v.)*

...No, tak oni, oni proste sa tak hádam do určitej miery aj separovali. Tak sa lepšie cítili medzi sebou sami. (M, 1925, ev. a. v.)

Z ďalších rozhovorov vyplynulo, že sa “separovali” chudobnejší a chudobní židovskí obyvatelia a tí, ktorých zamestnávala ich živnosť (t. j. obchod alebo remeslo). Išlo, ako ešte ďalej spomeniem, o prevažnú časť židovskej populácie. Z regionálnych týždenníkov Orava, či Naša Orava, ktoré uverejňovali zoznam rodín venujúcich pri kultúrnych udalostiach na charitatívne účely určitý peňažný obnos som zistila, že židovské rodiny patriace z hľadiska sociálnej stratifikácie medzi stredné vrstvy, boli prítomné na udalostiach kultúrneho a spoločenského života. Ich mená som našla pri návštevách divadelných predstavení, elitných, živnostenských či iných stavovských plesov, tanečných zábav a podobne. ... *Keď boli napríklad také tie zábavy alebo čo tuná boli vtedy tiež také tie bály, plesy... No a že sa vždy muselo čakať, kým prídu ako títo židia. Lebo to boli ako veľmi bohatí. Advokát a neviem čo to bolo všetko. No hrozne ich bolo veľa. Ale boli to aj milí ľudia strašne. Dobrí ľudia, hej. (Ž VI., 1930, r. k.)*

Návštevu spoločenských a elitných plesov si nemohli dovoliť finančne slabšie vrstvy obyvateľstva všetkých konfesíí. Stredné a nižšie sociálne vrstvy (t. j. drobní živnostníci a remeselníci) s obľubou v nedeľu navštevovali “Čaj o piatej”, tzv. “Five o'clock” v kaviarni “U Steinera” spojený s tancom. U neho sa schádzala heterogénna spoločnosť, ktorá sa vnútorne diferencovala konfesionálne, profesijne, etnicky, vekovo, rodovo a z hľadiska spoločenského postavenia. Rovnako na židovské Purim bály boli pozývaní aj kresťania. Išlo väčšinou o rodinných priateľov židovských rodín a pozvaných hostí: *A zase na židovské plesy i kresťania išli. Ale to už takí, čo boli veľmi spriatelení so židovskými rodinami... (Ž V., 1914, ev. a. v.)*

Židovská náboženská obec sa po roku 1886 deklarovala ako "status quo", predstavovala stredný prúd medzi ortodoxným a neologickým vierovyznaním. Členovia obce dodržiavali prikázania Tóry a konzumovali kóšer¹⁶ stravu. Z výpovedí respondentov sa mi nepodarilo zistiť, či židovskí hostia v priebehu kresťanských plesov konzumovali nekóšer jedlá, volili "semikóšer" alebo či mali extra pripravenú kóšer stravu pre svoju komunitu. Technicky by to bolo možné, pretože s výnimkou jediného hotelového zariadenia všetky vlastnili, alebo mali prenajaté židovskí živnostníci.

Rovnako aj židovská mládež sa kontaktovala s kresťanskými deťmi. Bola napríklad členom Telovýchovnej jednoty Sokola, kde sa združovali až do vzniku katolíckeho Orla¹⁷ (tak ho označovali informátori) všetky konfesie. Okrem Sokola sa výlučne židovská mládež stretávala v židovskej telocvičnej a spolkovej jednote Makabi a v Sionistickom zväze.¹⁸ Tento vznikol ešte za čias Rakúsko-Uhorska a bol jedným z ôsmich existujúcich zväzov na Slovensku.¹⁹ Pri likvidácii pobočky Sionistického zväzu v novembri 1940 súpis majetku obsahoval javisko, kulisy a plachty ohodnotené na 300,- Ks, jednu lavicu v cene 30,- Ks, reprodukciiu Herzlovho²⁰ obrazu v hodnote 10.-Ks, drevenú nástennú pokladničku a razítko spolku ocenené na 1,-Ks. Pokladničná hotovosť činila 1 673,50,- Ks. Celková hotovosť spolku činila 1823,50,- Ks. Členovia zväzu sa do roku 1938 schádzali u A. F. (*1883), dolnokubínskeho obchodníka, ktorý mu prenajímal miestnosť na Hviezdoslavovom námestí. Predsedom pobočky bol A. F. (*1902), civilným zamestnaním obuvník, pokladničkou pani E. (*1903?).²¹

Židovskí občania patrili aj medzi členov kultúrneho spolku Hviezdoslavovej besedy. V príspevkovej knihe Besedy vedenej v rokoch 1919-1927 som zaznamenala 18 členov židovskej konfesie.²² Informátori ďalej uvádzali, že v Kubíne existovali spoločné dvory, obývané tak kresťanskými, ako aj židovskými obyvateľmi. Niektoré z nich označovali Kubínčania priezviskami židovských nájomníkov – napríklad "Hercovský dvor". Z toho usudzujem, že vzájomné kontakty medzi kresťanmi a židmi živo fungovali aj v susedských vzťahoch.

Na základe získaného materiálu sa domnievam, že spoločenské a kultúrne kontakty medzi židovským a kresťanským obyvateľstvom determinovalo predovšetkým sociálne postavenie židovských rodín a ich profesijná viazanosť k živnosti, väčšinou obchodného charakteru.

Židovskú náboženskú obec v Dolnom Kubíne založili v roku 1770. Pohrebný spolok Chevra Kadiša vznikol súčasne s ňou. Jeho stanovy pochádzali z roku 1795. Podľa zápisnice zo dňa 8. októbra 1940²³ bol predsedom spolku M. E. (*1872), občianskym povoláním zaslataľ a obchodník. Inventár spolku k spomínanému dňu obsahoval jeden pohrebný voz, dve plechové truhly, jedny nosidlá, dva povrazy a jednu okrúhlu pečiátku. Všetko v cene 630,- Ks.²⁴ Movitý majetok spolku predstavoval sumu 8650,- Ks. K nemovitému majetku spolku patrila dom s cintorínom²⁵ a príslušenstvom (v hodnote 7000,- Ks) a časť spoločnej hory s pastvou, všetko v hodnote 43 000,- Ks.²⁶

Židovská náboženská obec mala od roku 1901 vo vlastníctve pozemok powyše Čaplovičovej bibliotéky v mieste, kde pôvodne stála ortodoxná drevená synagóga. Tú postavili v roku 1775 a keď v roku 1893 vyhorela, postavili súčasnú murovanú. Pre zaujímavosť spomeniem, že v roku 1870 vystúpilo z náboženskej obce Schomre Hadas 40 členov a títo založili autonómnu židovskú náboženskú obec. Jej členovia zriadili druhú, neologickú synagógu. Bola umiestnená v Bihellerovom dome, v dnešnom Centre katolíckej cirkvi Orava. "U Bihellera" mala svoje priestory aj šesťtriedna ľudová škola, kde prebiehalo vyučovanie v nemeckom a slovenskom jazyku. "*Škola mala najlepšiu povest*", píše letopisec a dodáva: "*Predné rodiny kubínske sem posielali svoje detky*"²⁷ (o židovskej škole sa zmieňujem aj v nasledujúcich častiach práce). Po šestnásťročnej rozluke sa obe obce opäť spojili a založili obec "status quo", ktorá pretrvala až do jej násilnej likvidácie v období holokaustu.

Do jej majetku patrili od roku 1900 aj dva domy situované na hornom konci námestia powyše synagógy.²⁸ V jednom býval rabín s rodinou. Tento mal štyri byty. Druhý dom vo dvore pozostával z dvoch obytných miestností s pitvorom a slúžil ako advokátska kancelária. Na dvore bol umiestnený rituálny kúpeľ²⁹ (mikve).³⁰

Židovská náboženská obec sa javí voči kresťanskému obyvateľstvu z konfesionalnej stránky uzavreto, ale zaznamenala som osem prípadov sobášov medzi príslušníkmi kresťanského a židovského vierovyznania pred rokom 1939. Podarilo sa mi zistiť, že v jednej rodine sa uzavierali konfesionalne odlišné manželstvá aj v predchádzajúcich generáciách. Pri zmiešaných sobášoch prevažoval počet manželstiev, keď si muž židovskej konfesie zobrať za manželku kresťanku v pomere 5:3. Zdá sa, že vo všetkých prípadoch si manželia ponechali svoju konfesiu. K zmene vierovyznania u manželských partnerov židovského pôvodu dochádzalo (nie v každom prípade) až po roku 1938 a pod vplyvom udalostí druhej svetovej vojny.

Znalosti informátorov o židovskej kultúre a náboženstve sú predovšetkým empirického charakteru. Väčšina opýtaných sa ako deti zo zvedavosti zúčastnila židovského obradu v synagóge. Jeden z informátorov ho opisuje nasledovne : ... *poznal som povedzme tak obrad židovský v kostole. To oni mrmlali, oni mali čiapky na hlavách, to oni, ja som tej hebrejčine nerozumel, hej ? Viete, to hebrejsky to tam spievali a kvíkali. A čo my chlapi. Sme sa na to dívali, pravda. A oni tu mali, tuná mali kostol z toho kina. To bol ich kostol a bol krásny. Ved' oni mali aj zlaté hviezdičky polepenie po tomto, po strope a neviem čo. On bol taký krásny. Ale tí židi sa aj všelijako pohybovali, viete pri tom. Ale mali na hlave klobúky pri tých židovských obradoch... A ináč, oni boli veľmi nábožní. Veľmi. Držali si svoje náboženstvo. (M, 1917, ev. a. v.)* Druhý informátor dodáva nasledovný opis synagógy : *Pamätám si, že také zvláštne sedadlá tam boli. No a nie taký oltár, ako je v našich kostoloch, len ako stôl tam bol taký... Tam od potoka. Ako stôl, takô dačo. (Ž III, 1929, ev. a. v.)*

Z ďalších sviatkov poznali respondenti Pesach³¹ (nazývali ho židovskou Veľkou nocou), Purim,³² a predovšetkým svätenie soboty (šábes). Informátori zhodne označovali židovskú komunitu za spoločnosť prísne dodržiavajúcu svoju náboženskú tradíciu a nariadenia s ňou spojené. Na ilustráciu spomienka 82 ročného pamätníka na židovské sviatky : ...*pokiaľ sa týka tých zásad, ktoré mali židi, tie zásady náboženské, tie si vedeli teda udržiavať. Pozrite sa. Oni sobotu svätili. Oni nesvätili nedeľu, oni sobotu. To sa volalo šábes. V piatok vyšla prvá hviezda, tak začali svätiť, už nerobili nič. Prvá hviezda v piatok večer keď vyšla, tak už bol šábes. A oni už proste svätili a keď my sme napríklad kupovali v židovskom obchode, ten židovský obchod bol zatvorený, ale mali povedzme, keď mal slúžku ten žid, tak tá slúžka prišla nás obslúžiť. Oni nesmeli nič robiť. Ale keď sme náhodou niečo potrebovali, tak museli sme ísť do toho židovského obchodu. Ale oni mali obchody zatvorené v sobotu. Oni aj v nedeľu mali zatvorené obchody. Ale keď sa obchodovalo, tak mali otvorené. Ale v sobotu mali veľký sviatok, kedy nič nerobili. Oni neodtrhli ani to vrecko. ...Takže oni úplne svätili. Oni si vedeli dodržiavať svoje tie náboženské zásady... Ale oni mali aj svoje jedlá. Mali takzvanú polievku a dobrá polievka to bola. Bola tam fazuľa, zemiaky... šúlet ...viem, že tam bola fazuľka, že tam bola zelenina, no a neviem, čo tam všetko bolo, ale veľmi dobrá polievka. No a toto si oni ako pred tým navarili, šúlet sa to volalo. No a keď prišli veľkonočné ich sviatky, tak oni jedli len tie macesy. Tak oni nejedli chlieb, nemali iné pečivo. A oni túto židia, keď sme boli takto ako susedia, oni nám tie macesy dávali. To bola veľká pochúťka. To nám doniesli a my sme boli celí šťastní, deti, že nám doniesli macesy,*

viete? A to bola veľká pochúťka. No a to oni jedli špeciálne na Veľkú noc. Tie macesy. To bolo pre židov. (M, 1917, ev. a. v.)

Respondenti zhodne uvádzali, že v čase konania židovských sviatkov sa židovskí obyvatelia delili o macesy s kresťanmi, s ktorými boli v priateľskom alebo susedskom vzťahu: ...Môj otecko ...poznal týchto ľudí... Nosieval takú veľkú koženú kapsu, v ktorej vždy, keď boli sviatky židovské, "Pod zeleným" sa to volalo, tak vždy nosil plnú macesov on ... a my sme to ako deti veľmi radi jedli k mlieku, káve... Že z toho ja usudzujem, že mal tú takú autoritu, a že ho mali radi i tie domácnosti, keď proste každá sa chcela rozdeliť cez ten svoj sviatok s tým čo mala, aby aj on pocítil ten sviatok. (Ž VII, 1929, ev. a. v.)

Informátori ďalej uvádzali ako typický znak židovskej komunity konzumáciu kóšer³³ jedál a používanie kóšer riadov. Keď prišla Veľká noc u židov, tak oni celý, "ainrichtung" v kuchyni všetko vymieňali. To muselo byť... veľkonočné zariadenie. Taniere, lyšky a tak ďalej. To muselo byť teda, to bolo veľkonočné zariadenie. To v tej ich kuchyni, to muselo byť všetko nové, to muselo byť veľkonočné. A keď kúpili nejaký riad nový, tak to museli vytriechliť. Kóšerovať. A kóšerovali tak, keď kúpili hrniec, tak išli na piesok a šúchali a ten hrniec vyšúchali, aby ten kresťanský pach na tom hrnci nebol. A vtedy ten hrniec bol teda ako kóšerný, teda ako pre židov, no. Teda oni si tie svoje veci veľmi vedeli teda ako dodržiavať, pravda. Takže mal som tiež spolužiakov, čo napríklad nemohol slaninu jesť. Tak sme mu natreli kľučku na dverách v triede a sme mu položili, a on sa bránil tomu a sme mu položili ruku na tú kľučku lebo bola zo slaniny a on to nesmel. Mohol, čo ja viem kóšernú pečienku z husi jesť, ale slaninu nesmel jesť, bravčové nesmel jesť. To nesmel jesť. A židia mohli jesť len hovädzie mäso... (M, 1917, ev. a. v.)

Informátor, ktorého citujem v predchádzajúcich dvoch odstavcoch, býval so židovskými susedmi v jednom dvore a dokázal dosť podrobne opísať obrady vykonávané pri židovskom sviatku Pésach. Ostatným informátorom bolo známe konzumovanie kóšer stravy, oddelené používanie riadu na mlieko a na mäso. Ďalej uvádzali, že židia pri sviatkoch konzumovali maces (nekvasený chlieb), poznali Purim bál, ale nevedeli, že sa viaže k židovskému sviatku. Najčastejšie uvádzali svätenie soboty - šábes, počas ktorej obyvatelia židovskej konfesie nemohli pracovať. Pôvod židovských sviatkov respondenti nepoznali. Svätenie soboty u židov kresťania, zdá sa, uznanelivo rešpektovali: No sa zavreli obchody, a vtedy sa muselo rešpektovať, lebo židia si to dodržali že zatvorené. A to už len veľmi, veľmi dobrí známi išli odzadu a prosili, že zomrel im niekto a že potrebujú niečo čierneho a tak. Len v takých prípadoch. Ale to sa inakšie neopovážili. (Ž V., 1917, ev. a. v.)

Takže to pamätám si a oni napríklad v sobotu mali sviatok, oni neobsluhovali. Až keď v sobotu večer by boli, oni ani peniaze do rúk nechytali, oni si to úžasne držali. To si ja pamätám ako dievča, to boli chudobní židia, ale to veľmi držali. A keď som vše prišla rožtek kúpiť alebo čo, tak si pamätám, že on mal takú knihu otvorenú, to bola asi tá biblia a mrmlal, mrmlal s tej, ale nič som nerozumela, lebo však to svojím tým... (Ž I., 1928, ev. a. v.)

Ďalšou vlastnosťou židovského obyvateľstva, ku ktorej kresťania vyslovovali obdiv, alebo naopak averziu, bola súdržnosť a vzájomná podpora medzi židmi. U židov bolo treba obdivovať jednu vec, viete!? A to kresťania nikdy nebudú mať. Obrovská súdržnosť medzi židmi, viete, obrovská. Jeden druhého sa vedeli podporovať A vôbec, keď boli pohorelci. Tak, či to boli blízki, či ďalekí susedia, chodili po - nie po žobraní - prosili. Mali knižky z miestneho úradu, že sú pohorelci, že vyhoreli a chodili po ľudoch, aby

ich podporili. A chodili sami po Kubíne. A kto im mohol dať, tak ich podporil, pravda. Takto si pomáhali ľudia. No ale keď prišiel žid do Kubína a postihlo ho nejaké nešťastie... nechodil po kresťanoch. Ten chodil len po židoch. Ale s ním chodil ten židovský občan kubínsky. A ten chodil s ním po židovských domoch. On nechodil po kresťanoch. Že už tam ste videli tú organizovanosť, tú súdržnosť. (M, 1917, ev. a. v.)

Židia boli takého dobrého srdca, že sa stretávali, pošuškali si a odrazu zamiesli pri nejakej príležitosti do P. kopu peňazí, jedla, zemiakov a neviem ešte čo všeličo. Aby tie deti neboli hladné, aby mali aj maškrtky, aj všeličo. Pre mužov zase nejaké fľaše, nech si vypijú aspoň raz za čas. Takže sa oni veľmi dobre starali aj o toho najchudobnejšieho žida. To potvrdí vám celý Kubín. (Ž V., 1914, ev. a. v.)

Domnievam sa, že kresťanské obyvateľstvo pociťovalo vzájomnú podporu židovskej komunity aj ako separáciu židovského obyvateľstva od kresťanskej komunity. Tak oni nechodili preto, lebo boli židi. Oni nepotrebovali ísť po kresťanoch... (M, 1917, ev. a. v.)

Respondenti uvádzali ako typické zamestnanie židov najčastejšie obchodnú sféru. V Dolnom Kubíne pracovalo v obchode a remeslách, ako ešte ďalej uvediem, 70,45 % židovskej populácie. Ich hodnotenie ako obchodníkov zo strany kresťanov vyznieva kladne: To boli veľmi dobrí obchodníci. Lebo boli veľmi úslužní, a tak vedeli, komu aj dať na borg, komu si to môžu dovoliť... (Ž II., 1928, ev. a. v.)

...A židovskí obchodníci boli veľmi šikovní a mali klientelu. ... uspokojil sa, keď aj 10 halierov zarobil. A povedal: "a prídu zas ešte". Aby sme aj druhý raz prišli, navštívili ten obchod. (M, 1921, ev. a. v.)

...A tiež boli obchodníci a boli takí veľmi tolerantní. No hovorím vám, dávali nám na knižku, ináč by sme boli hladovali, keby nám neboli dali na tú knižku. (Ž VII., 1929, ev. a. v.)

...A v obchode, keď išiel niekto do obchodu, tak samozrejme po slovensky. "Vitajte u nás". Alebo, keď ste odchádzali: "Veľmi sme sa potešili, že sme sa bližšie poznali" - lebo prichádzali aj zo Zázrivej, aj z Hornej Oravy. Tak pekne sa chovali títo židia. (Ž V., 1914, ev. a. v.)

Ochota, úslužnosť, zdvorilosť, znalosť obchodovania, ústretovosť, pracovitosť, šporovlivosť, to sú niektoré vlastnosti, ktorými kresťania označovali židovských obchodníkov. Za všetkých uvediem jednu hodnotiacu výpoveď respondenta, ktorý zároveň porovnáva židovských občanov s kresťanmi: Tí židi boli zámožnejší. Boli zámožní a boli aj chudobnejší. Ale viete čo, takto boli veľmi skromní. Žid chodil otrhaný, ale mal v kasniach, bol zámožný. Kresťan, ten sa ukazuje, ten musí mať autá, ten musí mať a potom padne. Ale židia, tí si budovali svoj podnik postupne. Ale mali, boli dobre založení. A boli to výborní obchodníci. To boli obchodníci na slovo vzatí. To nedokázal kresťan, absolútne. Kresťan, keď bol krčmár, tak pil, ale žid, keď bol krčmár, on musel byť triezvy. Lebo krčmár, keď sa opil, tak mu potom zákazníci liezli po chrbte, neplatili. Ale žid, ten nevypil poldeci a bol výborný obchodník. A to sme sa my mali od židov čo učiť. Že boli výborní obchodníci, že vedeli ako majú obchodovať a mali ohromnú súdržnosť. No však tu boli aj bohatí židi, boli tu aj menej bohatí, teda zámožní židi, boli tu aj všelijaké vrstvy, ale rozhodne že tí najslabší židi nežili v nejakej biede. Nežili absolútne v nijakej biede, nemali teda tak, ako tí ostatní, ale vždy tí židi si vedeli aj zarobiť na seba. Aj keď bol chudobný ten žid, ale vedel špekulovať, vedel obchodovať. Napríklad tá moja suseda, tá nemala nič, ale predávala staré šaty. Doniesli jej staré šaty a ona to predávala a ľudia to kupovali. A na tom ona zarábala. Ale už vedela, to boli dobrí obchodníci, už vedela vystihnúť, čo tí ľudia potrebujú, viete? Tak napríklad

hovorím, ona kupovala starinu, ale už šaty, čo už ľudia nepotrebovali, zomreli, alebo už tí ľudia to v rodine nepotrebovali, zanesli tej židovke a židovka, tá to vedela už predať. Takže oni boli už veľkí obchodníci. (M, 1917, ev. a. v.)

Ďalšie, podobné hodnotenie židovskej komunity nám zanechal Ondrej Kalina³⁴ vo svojom rukopise Pamäti môjho života. Nasledovná citácia z menovaného diela sa viaže k obdobiu 80. rokov 19. storočia: *“Keď židovská škola v Kubíne zanikla, a štát postavil maďarské školy, učitelia židovskí hľadali hneď živnosť svoju na inom poli. Môj triedny skupoval kože od mäsiarov pre koželuhov v Liptovskom Sv. Mikuláši, ač býval švihák a dvoril sa predtým dámam v Kubíne. Teraz nehanbil sa niesť špinavú kožu cez ulicu na ramene... .. židia rýchlejšie prispôsobujú sa trpnej zmene života ... ich život od vekov dial sa s náramnými zmenami a svetové ich spojenie usnadňuje im presedať rýchle...”*³⁵

Okamžitú prispôsobivosť akejkoľvek zmene uvádzali informátori ako jednu zo základných charakteristických vlastností židovskej populácie. Ďalšou bola skromnosť, šetrnosť až skúposť na jednej strane, a na druhej prezentácia prepychu, elegancie až extravagantnosti v odievaní. Pre porovnanie uvediem viacero výpovedí informátorov: *...Chodievali, ale len málo do kaviarní... Lebo to boli škrobi. Tak medzi sebou sa priatelili... (M, 1921, ev.a.v.)*

...Inak boli, keď židovky vyšli von na prechádzku, boli elegantné. Lebo si mohli dovoliť také mondénne oblečenie, ale ináč boli veľmi skromní v bývaní. To obyčajne za obchodom mali izbu, ale keď vyšla von, mala zlato, kožušiny a neviem čo na sebe... (Ž II., 1928, ev.a.v.)

...takto boli veľmi skromní. Žid chodil otrhaný, ale mal v kasniach, bol zámožný... (M, 1917, ev.a.v.)

...Oni poväčšine sa tak všetci tam ste nevideli žida dákeho ani otrhaného, ja neviem dajakého lajdáka. Každý bol tak primerane pristrojený, oblečený, no takže bol teda ten rozdiel vidieť, že sú teda ďaleko akosi kultúrnejší po tejto stránke. (M, 1925, ev.a.v.)

Oblečenie bežné, a keď už tak tie bohatšie rodiny, tak chodil inakšie oblečený, lepšie... (M, 1921, ev.a.v.)

Už tie bohatšie rodiny, tie určite mali tie kožuchy a také, ale tých nebolo v Kubíne veľa týchto rodín. To vám iste aj potvrdili, že ja si nepamätám, že by tu bolo moc tých boháčov. Toto boli priemerní ľudia... (Ž III., 1929, r.k.)

Bolo u židov bežné (maľovať sa), alebo skôr takto. Nie u dcéry mamy vdovy a veľmi skromnej a tichej... (Ž V., 1914, ev.a.v.)

Informátori uvádzali ako vonkajší znak odlišnosti medzi kresťanom a židom aj spôsob odievania. Ako sme si mohli všimnúť, spomienky na prezentáciu odevom židovskej menšiny sú u pamätníkov rozdielne. Domnievam sa, že vlastníť elegantné, či “mondénne” odevy si mohli dovoliť opäť iba lepšie situované stredné vrstvy židovskej populácie podobne, ako kresťania. Je možné, že “lepši” odev mohla nosiť väčšia časť zo židovských obyvateľov, pretože patrila väčšinou k strednej sociálnej vrstve, a preto mohol vzniknúť dojem, že židia sa vždy obliekali “bohato”. Informátori sa zhodli jednoznačne iba na tom, že ortodoxní židia nosili pre nich typický odev čiernej farby, ktorým sa sami symbolicky označovali v spoločnosti: *A tí ortodoxní, tí boli viditeľní. Nosili také dlhé tie čierne kaftany, čierne klobúky a buď také dlhé licúzy takto popri, alebo tí celkom ortodoxní, také kučery... (Ž II., 1928, ev.a.v.) ...Títo ortodoxní chodili zákonite len a len v čiernom... (M, 1925, ev.a.v.)*

Z ďalších vonkajších znakov, podľa ktorých kresťania identifikovali židovské obyvateľstvo, bola antropologická črta - nos. *Žida bolo poznať podľa veľikého nosa. Židovský*

národ má veľké nosy. ... Aj mne vždy hovorili, že som asi židovka, lebo že mám veľký nos. Židi, zvlášť chlapi mávajú taký, to je ich štýl, taký židovský nosál... Ale ináč, tam nebolo proste, tam nebolo rozoznať. Žid, katolík, evanjelik, tam sa znášali všetci pekne spolu svorne. (Ž I., 1928, ev.a.v.)

Pre zaujímavosť uvediem ešte jeden stereotyp, ktorý si respondentka pamätala z detsva: *A ešte jedna vec. My sme sa ako celkom malé deti sme sa tak báli židov, lebo rozprávali, že keď pečú macesy, že do nich dávajú kresťanskú krv...* (Ž VI, 1930, r.k.)

Medzi danosťami a charakteristikami židovskej populácie uvádzali respondenti vysokú vzdelanosť, predovšetkým u rabína a kantora a vrodenu inteligenciu židovských detí: *...A tieto spolužiačky, tie som mala veľmi rada. Tie by sa boli rozkrájali pre druhého. A také dobré, inteligentné. A neviem odkiaľ. Ved' rodičia neboli v mnohých rodinách také inteligentní, ako už ich deti. Ale boli dobráci všetci židia, sa hovorí dobrého srdca človek...* (Ž V., 1914, ev.a.v.)

...A potom boli tuto na dolnom konci, naproti stanici Sch..., sedem detí, osem, ale všetko múdre, všetko nadané. Všetcko mimoriadne múdre, mimoriadne schopné. (M, 1925, ev.a.v.)

Židia boli ako také dost' vzdelaní, ako také vysoko vzdelaní títo rabíni a také... (Ž III., 1929, r.k.)

Konfesionálne prostredie Dolného Kubína v medzivojnovom období označovali informátori za veľmi tolerantné. U obyvateľov prevažovalo katolícke vierovyznanie. Pre porovnanie uvádzam nasledujúci prehľad vierovyznaní :

Vierovyznanie	1900	1930****	1938**	1940**	1942 **
Rímsko - katolícke		1450 (56,93%)	1123 (54,83%)		
Evanjelické a.v.		661 (25,95%)	627 (30,62%)		
Izraelitské	394 *	282 (11,07%)	247 (12,06%)	248	250
Iné		154 (6,05%)	51 (2,49%) ³⁶		

Respondenti bez rozdielu vyznania uvádzali, že všetky konfesie v medzivojnovom období nažívali vo vzájomnej tolerancii a rešpekte bez toho, aby sa vedome religiózne vydeľovali. Samozrejme, že konfesionalitu u iných reflektovali, ale okrem sviatočných a slávnostných príležitostí svoju vlastnú navonok nedemonštrovali. *...Ja som s nimi (židmi-I.B.) do školy chodila, my sme medzi nimi nevideli, ako medzi deťmi, že by sme si boli hovorili: ty si žid... vtedy to bolo automatické a normálne, že je žid, katolík, luterán...* (Ž I., 1928, ev.a.v.)

Napriek tomuto ich hodnoteniu, ako ešte uvediem ďalej, medzi obyvateľmi kresťanského a židovského vierovyznania pretrvávala averzia. Jedným z dôvodov, ktorý podľa informátorov prispieval k šíreniu a udržovaniu náboženskej tolerancie, bola aj tradícia jednotného školstva pre všetky konfesie. V Dolnom Kubíne existovala katolícka aj evanjelická ľudová škola. Do oboch škôl chodievali deti vierovyznaní evanjelického, katolíckeho a židovského.

My sme s týmito deťmi (židovskými-I.B.) chodili do školy, a pretože sme mali tri triedy štátnej, jednu triedu katolícku, jednu evanjelickú, takže sme vlastne vyrastali v takom, v takom, ja už sa vyjadrim po starom, internacionalizme. Ale to bol vlastne ten svetonázorový taký internacionalizmus. A tak sme mali tieto deti veľmi radi. Ja

vidím základ v tejto tolerancii práve v tom období, keď sme chodili ako kubínske deti do tých troch typov škôl a žili sme tam, no, ako rovný s rovným... (Ž VII. 1929, ev.a.v.) Modlitba v škole bola ekumenického charakteru a modlili sa ju pred a po vyučovaní deti všetkých vierovyznaní : "Ó Bože, za vyučovanie dávame Ti poďakovanie, ó, čo dobre vieme, za to ďakujeme. Amen". (Ž I., 1928, ev.a.v.)

Náboženská tolerancia v mestečku mala svoju tradíciu už v minulom storočí. Dokonca v osemdesiatych rokoch 19. storočia v ňom existovala už spomínaná židovská škola, vyhľadávaná aj medzi kresťanskou mládežou. Bola známa vysokou úrovňou výučby a študovali v nej aj budúci literáti, napríklad Ladislav Nádaši-Jégé či Ján Smetanay (Ondrej Kalina). Ondrej Kalina vo svojich Pamätiach o nej píše : "Naučil som sa písať i hebrejsky, a tiež niektoré modlitby v hebrejčine: lebo počas vyučovania tomuto predmetu zostal som v triede a poslúchal, ačkoľvek mi bolo dovolené vzdialiť sa na tú hodinu. ... S deťmi židovskými vychádzal som v škole priateľsky, ačkoľvek pospolitosť naša prechovávala k židom pohrdlivú nechut' a oni zas v hlbi pohrdali nami."³⁷ Kalina dokončil svoje Pamäti krátko pred smrťou v roku 1953. Nezabudol ale zaznamenať existenciu vzájomnej averzie medzi kresťanmi a židmi. Rovnaký stereotyp pretrvával aj v tridsiatych rokoch 20. storočia. Mikuláš Gacek (1895-1971), dolnokubínsky notár, spisovateľ a prekladateľ zaznamenal tieto slová Ladislava Nádaši-Jégého : "A vôbec židia ! To len teraz máme voči nim takú averziu. Krčmári, obchodníci, advokáti. ... pijavice, vykorisťovatelia ľudu. Ale prejde ešte 10-15 rokov a z našich škôl vyjdú inteligentní židia, intelektuáli. Uvidíš, akú pesničku zaspievajú..."³⁸

Na vzájomnú konfesiónalnu toleranciu a intoleranciu v mestečku mali nezanedbateľný vplyv aj vzájomné vzťahy medzi židovským rabínom, evanjelickým a katolíckym farárom. Niektorí informátori spomínali, že ich rodičia hovorievali o vzájomných priateľských rozhovoroch a rodinných kontaktoch medzi predstaviteľmi týchto troch vierovyznaní: *Môj muž vždy spomínal, že títo kňazi v tej prvej fáze Republiky československej a ešte aj v minulom storočí veľmi boli tolerantní navzájom a navštevovali sa. Ale vždy spomínal, čo poznal z ústneho podania svojej krstnej mamy..., že žili v takej zhode, že raz pili čaj u evanjelického, na evanjelickej fare, raz, druhú nedeľu išli na čaj do katolíckej fary a tretí raz išli k židovskému rabínovi na čaj. A takto sa striedali a táto tolerancia vzájomná sa prenášala aj na ľudí.* (Ž VII. 1929, ev.a.v.) Vzťahy medzi hlavnými predstaviteľmi evanjelickej, katolíckej a židovskej cirkvi v Dolnom Kubíne považovali informátori za určujúce a ovplyvňujúce medzil'udské vzťahy medzi cirkevníkmi jednotlivých náboženských obcí. Zároveň väčšina informátorov vyslovila rovnaký názor, že po zmene katolíckeho farára v roku 1938 ochladli vzájomné vzťahy aj medzi obyvateľmi katolíckej a evanjelickej viery. Túto skutočnosť potvrdili informátori tak evanjelického, ako aj katolíckeho vierovyznania. Na ilustráciu uvediem jednu výpoveď informátorky: *Takže my sme vyrastali veľmi tolerantne, až kým neprišiel slovenský fašistický štát. Potom naraz ako hrom z jasného neba došlo k veľkým rozporom práve v týchto vzťahoch po linke náboženskej. ...Bol tu katolícky pán farár, o ktorom sa hovorí, že bol veľký národovec, že veľmi veľa trpel pre vlasť. No trpel! Ale veľmi veľa tej intolerancie zasial v tomto období do srdca Kubínčanov - bola aj jeho zásluhou. Pretože on bol veľmi, veľmi, veľmi zásadový, zásadový zástanca Slovenského štátu len pre Slovákov a len pre jedinú pravú vieru. A začala sa pomaly ale iste rozmáhať v Dolnom Kubíne v období Slovenského štátu nenávisť, ktorá bola náboženská neznášanlivosť, ktorá bola podčiarknutá tým, keď vyviezli občanov židovského náboženstva...* (Ž VII., 1929, ev.a.v.)

Šírenie náboženskej a rasovej neznášanlivosti v období existencie autonómie Slovenska (6.10.1938 – 14.3. 1939) a prvej Slovenskej republiky bolo úlohou štátnej antisemitskej propagandy, ktorá na tento cieľ využívala médiá a tlač. Nimi manipulovala verejnú mienku a pripravovala "pôdu" pre konečné riešenie "židovskej otázky" vyúsťujúce do odsunu a následnej likvidácie väčšiny židovskej populácie Slovenska. Aby sme si urobili predstavu o antižidovskej atmosfére, ktorú šíрили denníky Slovák a Gardista, uvádzam krátke citácie z komentárov a prejavy vtedajších štátnych činiteľov. Vo februári 1939 bol v denníku Slovák uverejnený prejav Alexandra Macha a Karola Murgaša z Rišňovic, z ktorého vyberám nasledovné: "...Radikálne sa započne riešiť ...i otázka židovská. My sme chceli byť veľkomyselnými a nechceli sme trestať, ale teraz vidíme, že sme urobili chybu. Musíme postupovať čiste kresťansky. ... so Židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my. ... Kto tu čo nakradol, to sa mu vezme. Toto je praktické riešenie celej židovskej otázky..."³⁹ V apríli 1939 Slovák uverejnil tieto myšlienky Dr. Jozefa Tisu, vtedy predsedu Slovenskej vlády: "...sociálny a hospodársky nový poriadok možno uskutočňovať len vtedy, keď židovstvo z nášho národného života bude definitívne vylúčené..."⁴⁰ V máji 1940 bol v demagogickejšom denníku Gardista uvedený článok, z ktorého vyberám nasledovné citácie: "Židovstvo je cudzorasovým živlom v slovenskom živote. ...Vieme i to, že u nás - pri všetkej protižidovskej politike - ešte stále trvá stav, že Židia môžu bastardizovať slovenskú pospolitosť. Židia ešte vždy prznia slovenskú krv! Tu musí prísť radikálna náprava. Tu nestačí iba protižidovská propaganda, tu sú potrebné energické vládne opatrenia. ...Mýlna humanita alebo falošná sentimentalita nemôže byť prekážkou, ak ide o záujem národa a osôh Slovenska! ...Veď osud národa je v krvi!"⁴¹ V medzivojnovom období, keď demokratické princípy ešte nemali čas preniknúť do myslenia a konania obyvateľov Slovenska, boli nahradené diktátorskou ideológiou jednej strany. Občania Slovenska boli dezorientovaní rýchle sa meniacimi udalosťami doma aj vo svete. Židovské obyvateľstvo, vnímané u majority stále ako odlišné, separujúce sa a majetné, bolo cieľom oficiálnej ideológie.

Vžitie stereotypné názory na židovskú komunitu uľahčovali štátu presviedčať "árijské" obyvateľstvo o správnosti svojho postupu. Zároveň postihy majoritného obyvateľstva v prípade neuposlušnosti či prejave odporu voči nariadeniam štátu boli dostatočným dôvodom navonok k neutrálnemu postoju väčšiny občanov Slovenska ku prebiehajúcim udalostiam. Na ilustráciu uvediem nasledovné výroky respondentov: *No, nedobrý postoj bol (kresťanov-I.B.), ale za Slovenského štátu sa báli povedať slovo proti. Lebo tuná bola silná garda...(Ž II., 1928, ev.a.v.) - No a čo sa týkalo Kubínčanov, čo sme mohli robiť?! Každý sa bál o svoj holý život. To bola doba, to bola doba veľmi zlá. ...Všetci sme to neschvaľovali, ale sme boli bezmocní. Čo sme mohli robiť? Tam stála nad nami armáda..., ...ale armáda führerova bola d'aleko, ale toto bola... darmo sa oni teraz vyčistiť tak lebo tak. Z toho sa neočistia. (Ž VII. 1929, ev.a.v.) ... lenže to sa každý sa bál, lebo však... Nemci boli úžasná výstraha. Ešte dneska keď vidím film nemecký a keď vidím nemeckého vojaka - a na mňa napríklad to hrozne pôsobí. Na Rusov nie, to mi nevádi tak, ale keď vidím Nemcov, to mi strašne vadí. Úplne mi čosi sa mi robí. Tie kríže a to všetko. Veď keď prišli Nemci, my sme utekali napríklad... (Ž I., 1928, ev.a.v.)*

Kresťany, ako by som povedal, nesúhlasili s tou otázkou. Aj keď to nemohli priamo prejavovať. To sa nedalo prejavovať, to sa nedalo povedať, to sa nedalo odsúdiť. To by ste zatratení boli bývali. Viete, väčšina národa s tým nesúhlasila... s tou židovskou otázkou, presne mali takéto citenie, predsi len ťažko to znášali, pravda. Ale myslím ako všeobecne, že ľudia s tým nesúhlasili. Jedni i druhí... Neprejavili to, boli fanatici, ale

toto, čo sa robilo, sa robilo podľa vzoru Hitlera. Ale viete čo ? U nás boli prísnejšie tieto zákony, tento židovský zákon bol prísnejší ako zákon v samotnom Nemecku. ...Nedalo sa to vtedy proti tej totalite, nedalo sa vtedy nijakým spôsobom brániť. No u nás boli tie úrady strašne prísne, viete? A tí aj boli nemilosrdní. Ja netvrdím, že všetci. Boli tam ľudia, ktorí tam išli preto do gardy, lebo boli zamestnancami... Ale neboli škodliví, neboli dajakí exponovaní, to bola prirodzená vec, ako aj za socializmu. Boli komunisti, neboli komunisti. Ale musím Vám povedať, že nemôžem hovoriť nejakú totálnu vinu ako tým gardistom... (M, 1917, ev.a.v.)

Dolný Kubín, ako som bola spomínala, mal v decembri hektického roku 1938 2111 obyvateľov, z toho sa hlásilo 247 k židovskému vierovyznaniu, t.j.-11,70 %. Zároveň z uvedeného počtu 247 židovských občanov 125 deklarovalo židovskú národnosť.⁴² Spolkov bolo v Kubíne dvadsať, z toho dva židovské. V poslednom obecnom zastupiteľstve (do roku 1938) bola židovská komunita zastúpená štyrmi členmi.⁴³

Archívne pramene umožňujú zrekonštruovať približný obraz o profesijnej orientácii židovského obyvateľstva až z roku 1939. V obchode pracovalo alebo ich vlastnilo najmenej 28 židovských občanov.⁴⁴ Remeselnú živnosť udávalo asi 25 osôb.⁴⁵ Slobodným povolaniam sa venovalo 11 ľudí,⁴⁶ v úradoch boli zamestnaní asi dvanásť.⁴⁷ Za "súkromníkov" sa označovali deväť. Zo žien z uvedeného počtu pracovali iba tri, dve ako úradníčky a jedna bola praktikantkou v lekární. Zvyšná ženská populácia bola uvádzaná ako "ženy v domácnosti", poprípade pracovali v rodinnom podniku. Zostávajúcu časť tvorili občania v neproduktívnom veku - penzisti a deti. Tých bolo približne 40 od 1 - 16 roku.

Jediným veľkým židovským podnikom v obci bola firma G. a spol. - veľkoobchod s vínom, ktorej spoluvlastníkmi boli bratia D.S. (*1888) a E.S. (*1886) s rodinou. Tí sa venovali aj výrobe a predaju pálených liehových nápojov. Bola to najväčšia firma tohto zamerania na Orave. Jej majitelia pred arizáciou zamestnávali 14 kresťanských a 7 židovských zamestnancov. Po arizácii podniku k 20. augustu 1942 v nej pracovalo osemnásť kresťanov a jediný žid, pivný majster, ktorý bol "*dlhoročným odborným praktikom v manipulovaní s vínom a pre árijskú firmu J. G. je nenahraditeľný...*"⁴⁸ Na základe podobných svedectiev dostávali "hospodársky dôležití" židovskí obyvatelia pracovné povolenie a neboli zahrnutí do deportačných zoznamov.

Z údajov z roku 1939 vyplýva, že väčšina občanov židovského pôvodu, t.j. 70,45 % pracovala v obchode alebo vlastnila remeselnícke živnosti, menšia časť sa živila takzvanými slobodnými povolaniami (advokát, lekárnik, lekár, zubný technik). Obyvatelia židovskej konfesie sa z hľadiska sociálnej stratifikácie zaraďovali medzi strednú a vyššiu vrstvu, do ktorej patrili asi tri rodiny. Medzi sociálne slabé vrstvy patrili podľa vedomostí informátorov malý počet židovských rodín, často mnohodetných.

V čase Slovenskej autonómie a po Viedenskej arbitráži 2.novembra 1938 nastali prvé antisemitské akcie zo strany autonómnej vlády. Už 4. novembra 1938 boli okresné úrady informované o príkaze odsunúť chudobných a nemajetných židov do okrajovej zóny 20 km od nových hraníc s Maďarskom. Tento odsun platil napokon iba pre židov cudzej štátnej príslušnosti a bez domovského práva.⁴⁹ K spomínanému odsunu židovských obyvateľov z Dolného Kubína archívne pramene mlčia a tejto udalosti nevenuje pozornosť ani kronikár obce.

Obdobie autonómie bolo sprevádzané antižidovskými demonštráciami, hlasmi vyzývajúcimi k zavedeniu numerus clausus v lekárskej a numerus nullus v právnickej profesii a mnohými opatreniami proti židovským (aj českým) podnikateľom, občanom a politikom.

K ďalšej, dodnes veľmi diskutovanej kauze patria voľby v roku 1938, v ktorých bola

postavená iba jedna kandidátka. Z menšín v nej mali zastúpenie iba Nemci, Maďari a Ukrajinci. Židia "vraj" o zastúpenie nežiadali.⁵⁰

Týždeň pred voľbami, 11. decembra 1938, navštívil Dolný Kubín minister pravosúdia Dr. Miloš Vančo. Ten prejdúc špalierom vytvoreným Hlinkovou gardou (HG) k pomníku P.O. Hviezdoslava vyzval zhromaždených "o potrebnú pomoc, podporu ľudu... pri hlasovaní do Slovenského snemu"... "Mal úspech, hovoril ľudovým spôsobom",⁵¹ poznamenal do kroniky obce jej letopisec a následné výsledky volieb mu dali za pravdu. Dňa 18. decembra 1938 prebiehali voľby do prvého Slovenského snemu. Počas nich neboli v Dolnom Kubíne zaznamenané žiadne prejavy nesúhlasu, či odporu. V celom meste boli rozvešané slovenské zástavy. Na demagogicky postavenú otázku: "Chceš nové, slobodné Slovensko?" boli Česi posielaní hlasovať do malej dvorany Okresného domu, židovskí voliči do Obecného domu. Slováci odovzdávali hlasy v telocvični gymnázia. Z 1131 voličov za "áno" hlasovalo 1110 občanov, zvyšných 21 nesúhlasiacich tvorilo 7 Slovákov, 13 Česi a 1 žid, t.j. 1,85%.⁵² Voliči nemali byť upovedomení o nariadení Krajinského úradu oddeliť volebné miestnosti podľa národnostného princípu.⁵³ Archívne pramene o tejto udalosti viac nehovoria. Pre porovnanie uvediem, že v roku 1935 svoje hlasy do poslaneckej snemovne a do senátu odovzdalo 1136 voličov. Židovskí občania hlasovali väčšinou za sociálnu demokraciu a živnostníkov.⁵⁴

V decembrových dňoch sa striedali udalosti v rýchlom slede jedna za druhou. V dňoch od 3. do 5. decembra 1938 bolo v obci zrušených dvadsať spolkov, medzi nimi aj spomínané dva židovské.⁵⁵ Majetok TJ Sokola (*1918) a Jednoty Orla (*1927) prevzala Hlinkova garda.

Zmeny nastali aj v predstavenstve obce. Dňa 20. decembra 1938 bol vymenovaný vládny komisár mesta Š.G., ktorý zostavil nový poradný zbor a námestníka. Do obce prišiel 30. decembra 1938 novovymenovaný rímskokatolícky farár, ktorý bol v roku 1940 predsedom miestnej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSL'S) a od roku 1942 predsedom Hlinkovej gardy. V roku 1942 mala Hlinkova garda 163 registrovaných príslušníkov. Jej činnosť spočívala v zaisťovaní športových potrieb, teplých vlnených a kožušinových odevov pre frontových vojakov. A samozrejme bola "nápomocná služba pri odtransportovaní židov z Dolného Kubína do pracovného strediska v Žiline".⁵⁶

V januári 1943 nastal vo vedení HG problém. Dovtedajší okresný veliteľ už svoju funkciu odmietol prijať. Nenašiel sa žiadny občan, ktorý by bol ochotný zobrať na seba túto zodpovednosť. Nakoniec funkciu pod nátlakom prijal vtedajší notár.⁵⁷

Pred vyhlásením Slovenskej republiky (14.3.1939) sa stala v Kubíne jedna udalosť, ktorá spôsobila v obyčajne tichom mestečku nebývalý rozruch. Kronikár obce ju zaznamenal nasledovnými slovami: "Dňa 10. marca 1939 internovali 16 občanov z Dolného Kubína, medzi nimi riaditeľa gymnázia, vládneho komisára, tajomníka HSL'S, notára..." Nevôľa občanov vyústila až do demonštrácie. V pondelok boli židovské obchody popísané nápismi "Tu Žid", "Pozor Žide, Sidor ide!"⁵⁸ Bol to prvý antisemitský prejav, ktorý letopisec zaznamenal. Mikuláš Gacek v spomienkovej knihe Rovesník uvádza, že táto udalosť prebehla v noci z 8. na 9. marca 1939 a išlo o vojenský puč (v mestečku bola prevažne česká vojenská posádka). Dolnokubínčanov internovali v Brne na Špilbergu a o niekoľko dní sa navrátili do obce.⁵⁹

Po vzniku Slovenskej republiky, už 30. marca 1939 Snem Slovenskej republiky odsúhlasil vládne nariadenie č. 36 Slovenského zákona z roku 1939 o "Zákaze výroby bohoslužobných a náboženských predmetov nekresťanmi a obchodovaní s nimi". Bolo prvou právnou normou namierenou proti židom.⁶⁰ Po nej v rýchlom slede snem vydával zákony, ktoré obmedzovali občianske práva židovských obyvateľov, siahali im na majetky či zabraňovali výkonu

povolání. Prvým rasovým zákonom bolo vládne nariadenie 63 z 18. apríla 1939 Sl. zákona o určení pojmu "Žid" a obmedzení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach. Tento nebral do úvahy len rasistický princíp, ale aj náboženské hľadisko pri určovaní pojmu "Žid".⁶¹

Do polovice júla 1939 podľa vládneho nariadenia 74/1939 Sl. zákona boli z verejných služieb v Dolnom Kubíne vylúčení všetci židovskí občania okrem pána L.G. (*1895). Menovaný bol v dočasnom pracovnom pomere ako obecný vodmajster. Pretože v tejto funkcii bol nenahraditeľný, kubínske predstavenstvo žiadalo pre neho výnimku. Žiadosť nebola vybavená, preto majster L.G. dostal 19.9.1939 ku dňu 1. januára 1940 písomnú výpoveď od mesta.⁶²

Súčasne s protižidovskými nariadeniami od júna 1939 prebiehala arizácia židovských majetkov. Už 30.3.1939 bolo vydané vládne nariadenie číslo 204/40 Sl. zákona o mimoriadnych zásahoch do oprávnení hostinských a výčapníckych živností. Ministerstvo hospodárstva k nemu vypracovalo 12 bodové pokyny, z ktorých uvádzam nasledovný výber :

Bod 1.: Osamostatnením Slovenského štátu a v dôsledku územných ústupkov nastali v hostinských a výčapníckych živnostiach pomery, ktoré treba zrevidovať zo stanoviska osobnej spoľahlivosti majiteľov zákonných opatrení a z dôvodov národného a verejného záujmu, inde zas z dôvodov sociálnych, vyžadujúcich odstránenie hospodársky nezdravého vlivu najmä v dôsledku nadpočetných oprávnení.

Bod 4. : Za osobne spoľahlivého nemá byť považovaný Žid, ktorého hostinská a výčapnícka živnosť bola len pláštikom k prevádzaniu rôznych iných úžerných a nekalých obchodov na úkor drobného slovenského ľudu a na úkor sociálnosti, ktorá je požadovaná verejnosťou.

Bod 7. : Ocasie legis citovaného nariadenia je vyradiť zo zárobkového podnikania živly slobodného Slovenského štátu neprajné, ktorými sú Židia, ktorí ani za desiatky rokov spoločného nažívania nevedeli sa slovenskému národu priblížiť. Toto vyradenie nemá však byť na ujmu hospodárskeho záujmu so zreteľom na miestne pomery a potreby cudzineckého a turistického ruchu...⁶³

Úlohou každého obecného úradu bolo navrhnuť, ktoré licencie sa mali podrobiť revízii. Tieto rozhodnutia prebiehali na základe odporúčania okresných živnostenských spoločenstiev alebo odborného spoločenstva hostinských. Uvedené nariadenie nepostihlo iba židovských živnostníkov, ale nepriamo aj miestnych obyvateľov a samotné mestečko. V priebehu roku 1940 nariadenie nadobudlo platnosť a všetky pod revíziu podliehajúce židovské kaviarne, hostince a krčmy museli byť zatvorené. Podobné nariadenia sa prevádzali nasledovným spôsobom. Židovských živnostníkov, ktorých sa výnos týkal, predvolali na miestny notariát. Postihnutí museli na "známosť vzatie nariadenia ako i zadostučinenie toho overiť"⁶⁴ vlastnoručným podpisom pred notárom. Za nedodržanie nariadenia mal v tomto prípade nasledovať "citelný trest na slobode, v peniazoch a tiež odňatie živnostenského listu".⁶⁵ V tejto kauze boli postihnutí štyria hostinskí – páni F.D. (*1865) - krčmár, G.S. (*1876) - kaviarnik, I.N. (*1878) vlastníci hotel Biheller a krčmárka, pani M.S. (*1871).⁶⁶

Opatrenia, ktoré potom nasledovali, zakazovali židovským občanom vstup do árijských podnikov. Neprítomnosť židovských hostí a ich peňazí pociťovali ich árijskí majitelia aj magistrát obce. V tejto situácii píše vedúci notár obce Dolný Kubín 29. septembra 1940 dôverný "dotaz" na prezídium Ministerstva vnútra (MV). Oznamuje v ňom, že všetci árijskí majitelia hotelov, hostincov a kaviarní, na žiadosť "istej korporácie" ktorú nemenuje, znemožnili prístup židom do svojich podnikov nápisom "Židom vstup zakázaný!". Ďalej píše: "Odhliadnuc od toho, že tunajšia obec v dôsledku tohoto svojvoľného zakročenia odpadá od značných príjmov na rôznych dávkach (dávka z prechodného ubytova-

nia, kariet, biliardu), nemá tunajšia polícia a bezpečnostné orgány možnosť kontroly cudzích živlov, ktorí preto, že nemôžu v hostincoch prenocovať, potulujú sa po súkromných domoch židovských...⁶⁷ Tým obec a bezpečnosť strácala možnosť kontroly pohybu cudzích osôb cez prihlasovacie lístky v hoteloch. Predstavenstvo obce žiadalo o možnosť otvorenia aspoň jedného hotela pre židov. Predpokladám, že uvedené nariadenie vyvolávalo u časti obyvateľstva nesúhlas.

Vládne nariadenia z roku 1940 sa kruto dotkli aj študentov, ktorí boli nútení odísť z meštianky a gymnázia. Takto bolo postihnutých 19 židovských detí študujúcich na gymnáziu a 1 dieťa v meštianke. Tieto sa potom podľa možnosti každého vzdelávali doma, alebo ich tajne učila židovská učiteľka. Ľudovú školu navštevovalo 5 židovských detí.⁶⁸

V uvedenom roku sa počet obyvateľov znížil na 2005, židovských občanov bolo 248. Pribudli ale vojaci, ktorých bolo 550.⁶⁹ Všetkých domov bolo 357, z toho židovských 62, t.j. 17,3%. Na hlavnom, dnes Hviezdoslavovom námestí bolo 25 domov, z toho 11 židovských, 7 evanjelických a 7 katolíckych. K súpisu majetku podľa nariadenia 203 z 30. augusta 1940 sa dostavilo 160⁷⁰ vlastníkov a tri židovské spolkové organizácie (Chevra Kadiša, Makabi a Ženský spolok).⁷¹

Od 9. mája 1940 prebiehal v Dolnom Kubíne "branný výcvik" Cigánov a židov v rámci Hlinkovej gardy. Pod jej dozorom boli nútení: oplotiť a vyčistiť ihrisko; opraviť brehy a okolie kubínskeho potoka; tlať kamene v obecnej bijárni na rekonštrukciu ciest; čistiť garády a rekonštruovať obecnú poľnú cestu na Krnáče.⁷² Túto povinnosť museli vykonávať postihnutí dva mesiace v roku. Dalo sa z nej vykúpiť.

Ďalší zásah, tentoraz do náboženskej slobody, bol nariadený Krajiniským úradom 22.10.1938⁷³ na odstránenie židovských Eruv-drôtov⁷⁴, "ktoré oddeľujú obec, čo vyvoláva neľúbosť medzi kresťanským obyvateľstvom". Vedúci notár dňa 10.10.1940 oznámil, že v obciach notárstva nie sú drôty natiahnuté cez verejné komunikácie.⁷⁵ Z uvedenej odpovede sa nedá zistiť, či drôty Eruv v Dolnom Kubíne existovali a či poznámka o prejazdnosti verejných komunikácií v notárstve nie je kompromisom medzi židovskými obcami a štátnou správou.

Protižidovské nariadenia sa v archívoch zachovali väčšinou v podobe obežníkov Krajiniského úradu. Správy o ich realizácii existujú len v obmedzenom počte a nie všetky sú prístupné nahliadnutiu.

Jedným z mnohých antisemitských opatrení štátu bolo odobratie vodičských preukazov a následný zákaz riadenia motorových vozidiel od 14.9.1940. Tento postihol 8 osôb židovského pôvodu. Obmedzenie sa netýkalo iba lekárov, ktorí mali štátom povolené prevádzkovanie praxe. V Kubíne sa uvedená výnimka nevzťahovala na žiadnu osobu, pretože jediný lekár, Dr.P.L. svoju prax nevykonával od júla 1940.⁷⁶

Prvého marca 1941 o 8.00 hod. boli v mestečku rozvešané plagáty s vyhláškou. Táto "podľa § 2 odstavca 2 zákona č. 191/1939 Sl. zákona a na základe schválenia MV z dôvodu verejnej bezpečnosti, pokoja a poriadku, všetkým Židom, alebo im na roveň postaveným osobám..."⁷⁷ zakazovala zdržiavať sa na uliciach, verejných miestnosťach či priestranstvách a akéhokoľvek zhromažďovanie alebo schádzanie sa v súkromných bytoch. Toto obmedzenie nadobúdalo platnosť v zimnom období od 20.00 hod. - 5.00 hod. a v letnom čase od 21.00 hod. - 4.00 hod. Nedodržanie zákazu sa trestalo peňažnou pokutou od 10,- do 5000,- Ks, alebo trestom na slobode od 12 hodín do 14 dní. Výnimky, ktoré boli prípustné, vzťahovali sa na príchod k vlakom alebo z vlakov, na prípady ochorenia alebo nešťastia, nútenej práce.⁷⁸ Za Slovenského štátu im všetko zobrali..., komentoval situáciu jeden z respondentov a pokračoval: Zakázali im činnosť. Vychádzať nesmeli večer, nes-

meli sa rozprávať. To režim zakázal. Raz žandár tak kukal na mňa, že som tam so židom, že som sa rozprával vonku. Len, len že mi pokutu nedal. Že sa ako stýkam s nimi. Veď sme boli ľudia všetci! ...no čo boli radikáli, už tí toto presadzovali. Ale ostatní na to nadávali. A bodaj by nie. Veď nesmeli ani do tej krčmy, ani tentok verejne, ani do kina. Nič. Veď to bolo obmedzovanie ľudských práv.(M, 1917, ev.a.v.)

Ťažkosti vznikli aj pri plnení vládneho nariadenia 169/1939 Sl.zákona zo dňa 11.7.1939 týkajúceho sa odobratia alebo zrušenia živnostenských licencií. O priebehu nariadenia nás informuje rukopis adresovaný predsedníctvu vlády v Bratislave, datovaný 10.5.1940, z ktorého citujem : *"...Keďže ale návrh živnostenským spoločenstvom nebol dôkladne odôvodnený ani konkrétne doložený, preto okresný úrad doposiaľ revíziu navrhovaných živností nemohol previesť a to už z toho dôvodu, lebo jednotlivé remeselné živnosti nemajú nijakej náhrady a preto poškodený by bol verejný, ale aj hospodársky záujem štátu... Z dôvodov uvedených bol návrh okresnému živnostenskému spoločenstvu na prepracovanie, poťažne dôkladné odôvodnenie a doloženie konkrétnymi dátami späť vrátený".*⁷⁹ Z dostupného zlomkovitého archívneho materiálu je ťažké zistiť, či postoj obecného predstavenstva k realizácii uvedených výnosov bol odmietavý, alebo či v prostredí Dolného Kubína, kde bolo 70,45 % živností v rukách židovských obyvateľov, nemohli tieto nahradiť kresťanskí obchodníci.

Koncom roka 1941 svoju živnosť vykonávalo ešte 15 židovských obchodov a živností : so zmiešaným tovarom; s remeňom, obuvou a pamukovým tovarom; s módnym rukodielnym a krátkym tovarom; so striebrom, alpakou a doublé predmetmi; šitie bielizne; čalúnnik; sklenár; zubotechnik a firma zaoberajúca sa veľkoobchodom s vínom vlastníaca 5 živnostenských oprávnení.⁸⁰ Okrem nich svoje povolanie vykonával ešte lekárnik E.K.(*1896) a slečna Z.F.(*1917) - praktikantka v lekárni.

Nariadením MV zo dňa 18.júla 1941 č.100 -18.000/VI - 25 -1941 boli zriadené židovské pracovné strediská pre občanov zbavených majetku a obživy. Zo dňa 22.júla 1941 pochádza oznámenie obecného úradu MV a Ústrednému úradu práce (UUP) v Bratislave o zriadení dočasného pracovného strediska na základe výmeru UUP zo dňa 11.júna 1941, č. 100/14.117/VI-22/1941 *"pre 15 Židov vyradených z hospodárskeho života na vykonávanie nekvalifikovaných prác pri prácach košíkárskych".*⁸¹ V stredisku pracovalo 11 židovských osôb. Ako ďalej uvádza oznámenie, ostatní židovskí obyvatelia v okrese vo veku od 18 - 50 rokov boli riadne zamestnaní. *"Dočasné okresné židovské pracovné strediská"* boli ku dňu 20.12.1941 likvidované. Ich zrušenie mali previesť okresní náčelníci na základe inštrukcií obežníka MV zo dňa 17.12.1941.⁸²

Po období zbavovania občianskych, ľudských a vlastníckych práv židovských občanov nastala ďalšia fáza holokaustu - deportácie pauperizovaného obyvateľstva.

K 27. februáru 1942 bolo v prvej etape podľa vyhlášky MV 68 z 10.februára 1942 v Dolnom Kubíne registrovaných 250 židovských občanov. Z nich bolo 36 ponechaných v hospodárskom a sociálnom živote na základe pracovného povolenia a dvaja z dôvodu konvertovania na rímskokatolícke náboženstvo (t.j. 14,4 %). Z celkového počtu bolo 152 žien a detí, 93 mužov v produktívnom a 5 v penzijnom veku.⁸³

Od 9.marca 1942 museli všetci židia nosiť žltú Dávidovu hviezdu,⁸⁴ ktorú si boli povinní kúpiť na obecnom úrade za 5.-Ks. Hviezdy sa líšili veľkosťou aj materiálom podľa veku a zaradenia jej majiteľa. Na povinnosť nosiť označenie reagovala jedna z respondentiek spomienkou z obdobia, keď bola ešte žiačkou ľudovej školy nasledovne: *...a pamätám si ako dnes, keď prišla v ten deň, keď museli nosiť tie hviezdy a ja si na tú hviezdu na tej zástere pamätám. A pamätám si aj na to, že to bolo v tejto škole (katolíckej)...*, že

pán učiteľ, ktorý bol vtedy politickým komisárom za Slovenského štátu, volal sa L.B. ...a veľmi sme ho milovali. Bol mladý, bol spisovateľ, písal pre deti a skladal básne. Ja sa pamätám, že boli už deti naočkované tak z domu, že začali ju prezývať práve pre ten odznak a on prišiel vtedy ku nej, pohladil ju po hlave a posadil ju do lavice... (Ž VII., 1929, ev.a.v.)

Už 12.marca 1942 vydalo 14. oddelenie MV príkaz na okamžité dostavenie sa do koncentračného strediska v Poprade trom ženám - učiteľke T.S. (*1904), obchodníčke M.S. (*1918) a lekárskej praktikantke Z.F. (*1917).⁸⁵ Tieto sa do Popradu nedostavili. Prvé dve ženy boli už 19.marca 1942 zo zoznamu vyčiarknuté. Pani T.S. bola vydatá a mala deti - vzťahovala sa na ňu výnimka. Za slečnu Z.F. nenašli náhradu v lekárni. Namiesto nich zaradil okresný náčelník po telefonickom dohovore s MV pani M.A. (*1903). Tá sa v tom čase nachádzala v nemocnici v Turčianskom Svätom Martine.⁸⁶ Koncom augusta 1942 sa už zdržiavala v koncentračnom stredisku v Žiline. Tu ju zastihlo rozhodnutie ministra hospodárstva o udelení výnimky a jej prepustení.⁸⁷ Podobný osud mala aj pani V.W. (1923*), ktorú rozhodnutie zastihlo tiež v nemocnici. Aj na ňu sa už v septembri 1942 vzťahovala výnimka o hospodársky dôležitom židovi (§ 2 zák.68/1942 Slov.zák.).⁸⁸ Tretia v poradí, M.S. odcestovala 26.marca 1942 ešte pred nástupom do Žiliny a nevrátila sa.⁸⁹ V ďalších zoznamoch jej meno už nefiguruje. Je možné, že sa skrývala, alebo bola deportovaná.

Mužský transport sa dostavil do koncentračného strediska v Žiline (bol umiestnený v Štefánikových kasárňach) 22.marca 1942. Z 38 mužov z dolnej Oravy bolo 23 z Dolného Kubína.⁹⁰ V ňom neboli odtransportovaní traja židovskí obyvatelia - M.S. (*1916) pre pľúcny katar, E.Š. (*1913) pre zlomeninu ruky a B.W. (*1917), ktorý bol u rodičov v Gelnici.⁹¹

V nasledujúcom transporte dňa 4.apríla 1942 do žilinského strediska boli dopravení páni I.S. (*1899), Z.L. (*1899), a E.S. (*1908). Transportu sa vyhli traja židia : O.W. (*1897), ktorý bol na obchodnej ceste a pre chorobu P.S. (*1923?) a rabín A.F. (*1872).

Na ďalší deň, 5.apríla 1942, malo byť deportovaných do Popradu transportom č.10 dvadsaťštyri žien vo veku od 17 do 34 rokov a 31 mužov.⁹² Z uvedeného počtu ešte 30.marca 1942 boli dvaja muži v nemocnici a zo žien dve nezvestné, tri v nemocnici a tri u príbuzných.⁹³ Predpokladám, že tieto ženy boli deportované neskôr, lebo v ďalších zoznamoch ich mená už nefigurujú.

Z Popradu išiel potom transport 7., 13., 17., a 20. apríla 1942 do Auschwitzu.⁹⁴ V uvedený deň (5.apríla 1942) išiel transport č. 2. a 9. aj do Žiliny. V ňom bolo 38 dolnokubínskych mužov, z toho 13 slobodných alebo ženatých bezdetných, dvaja ženatí s deťmi a 23 z "hospodárskeho života".⁹⁵ Už v uvedený deň a potom 10. apríla 1942 bol vypravený transport zo Žiliny do Lublina...⁹⁶

Dňa 16.júna 1942 Obecny úrad v Dolnom Kubíne žiadal o navrátenie štyroch židovských občanov, ktorí boli potrební z „hľadiska verejného záujmu“. Išlo o pána A.F. (*1902), jediného obuvníka a zvrškára v okrese, dvoch inštalatérov, pánov L.P. (*1914) a L.G. (*1895) a elektroinštalatéra D.P. (*1906). Načas ich vrátila do života potrebná stavba obecného vodovodu.⁹⁷

Pri sústredovaní židov do transportov okresné alebo štátne policajné úrady písomne vyzvali osobu židovského pôvodu, aby sa v určený deň dostavila na koncentračné miesto. Vyzvanie mali miestne úrady doručiť hodinu pred deportáciou. V priebehu jednej hodiny si osoba mala zabaliť štátom povolenú batožinu, pozostávajúcu z jedného klobúka, jednej čapice, dvoch šiat, dvoch kabátov, troch párov bielizne, dvoch uterákov, šiestich vreckoviek, dvoch párov topánok, troch párov pančúch, jednej prikrývky. Čistiace potreby pozostávali z

jedného mydla, holiaceho prístroja, kefy na zuby, príboru, šálky a potravín na tri dni. Okrem uvedených vecí mohla batožina obsahovať aj predmety náboženského kultu a poniklované hodinky.⁹⁸

Po uplynutí jednej hodiny sa vybraná osoba mala dostaviť na stanovené miesto, odkiaľ boli všetci vybraní "doprevádzaní" jedným policajtom a piatimi gardistami na 100 deportovaných k určenému vlaku. Hodinovú lehotu úrady spočiatku nedodržiavali a príkaz k deportácii doručovali včasnšie, čím nepriamo umožňovali úteky vybraných osôb.

Niektorí židovskí obyvatelia sa snažili uniknúť pred deportáciami prestupom na kresťanské náboženstvo. Dňa 17.3.1942 hromadný krst a evanjelické augsburské vierovyznanie prijalo v Dolnom Kubíne 7 osôb.⁹⁹

Podľa súpisu z 2.júla 1942 bolo v Dolnom Kubíne 75 občanov židovského pôvodu a 16 bolo nezvestných. Z uvedeného počtu bolo chránených krstom alebo pokrstením ich detí 19 ľudí. Manželstvo s árijcom zatiaľ ochraňovalo 7 občanov. Osôb chránených žltou a bielou legitimáciou bolo 15. Bielu legitimáciu vlastnilo 11 a žltú 4 osoby. Osôb bez žltých a bielych legitimácií, ale potrebných v hospodárskom živote bolo 13 a predbežne ponechaná bola 1 osoba. Zvyšní piati boli rodinnými príslušníkmi lekárnikov.¹⁰⁰

K 9.septembru 1942 bol počet židovských obyvateľov 53, z toho sa za hospodársky dôležitých považovalo 48 ľudí.¹⁰¹

Dňa 27.októbra 1942 boli do koncentračného strediska v Seredi deportovaní 5 občania - D.P. (*1906), jeho manželka O.P. (*1910) a dcéra V.P. (*1938) a majster L.G. (*1895) s manželkou H.G.(*1893 al.1896).¹⁰² Rodina pána D.P. sa do konca roku 1942 vrátila späť do Dolného Kubína po získaní prezidentskej výnimky. Mená manželky a dcéry pána D.P. som objavila v zozname medzi 1401 deportovanými židovskými občanmi do Terezína v období od decembra 1944 do apríla 1945.¹⁰³

Zo Silvestra roku 1942 pochádza správa okresného žandárskeho veliteľstva adresovaná 14. oddeleniu MV o zmenách v počte židovského obyvateľstva. Z nej sa dozvedáme, že po prvom septembri 1942 do zaisťovacieho strediska v Seredi boli deportovaní bývalý redaktor H.Sch. (*1906, medzičasom prestúpil na r.k. vierovyznanie) s manželkou E.Sch. (bola árijka r.k.vyznania). Do svojich domovov sa vrátila spomínaná rodina pána D.P. Zo židovských obyvateľov sa nik neodšťahoval a neprisťahoval bez povolenia MV. Od 1.septembra 1942 nezaznamenali miestne úrady žiadne úmrtie, nijaké narodenie, ani sobáš.¹⁰⁴ Rovnako žiadna osoba v tejto dobe nezmenila vierovyznanie. Prezidentská výnimka bola udelená pánovi J. M.W.(*1896), zubnému technikovi.¹⁰⁵

V apríli 1943 záznamy uvádzajú, že MV udelilo pracovné povolenie 11 židovským osobám (5 mužom a 6 ženám), ministerstvo hospodárstva 3 ženám a 3 mužom. Prezidentskej výnimke sa tešili 5 židovskí obyvatelia (3 ženy a 2 muži). Miešaných manželstiev bolo stále 7, včas pokrstených bolo 6. Od ministra školstva malo povolenie 10 židovských občanov, z toho 4 ženy a 6 mužov. V konečnom súčte sa výnimky týkali 45 ľudí.¹⁰⁶

O mesiac, v máji 1943, hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy v Bratislave upozornilo miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy na 3 mužov, ktorých sa týkali predchádzajúce výnimky. Títo boli označení ako "exponovaní komunisti a provokatéri", nežiadúci v tomto kraji. Ochranné výnimky sa prestali vzťahovať aj na ich manželky a deti v počte 5 osôb.¹⁰⁷

Posledné údaje, ktoré sa mi podarilo získať, sa týkajú počtu pokrstených židovských občanov. Ku dňu 14. júla 1943 ich bolo 17¹⁰⁸ a k 14. januáru 1944 sa uvádza 18 osôb (9 evanjelikov a 9 katolíkov). Prezidentská výnimka sa okrem nich týkala ešte 24 židovských obyvateľov.¹⁰⁹ Konečný počet 42 ľudí k 14.januáru 1944 považujem azda za relatívne stabilný až do doby vypuknutia Povstania v auguste 1944. O ich ďalšom osude sa vie málo.

Starí obyvatelia Dolného Kubína spomínajú, že sa schovávali v osadách Leštiny, Osádka, Me-dzihradné a Malý Bysterec. Niektorí hľadali záchranu v sídle partizánskeho odboja v Banskej Bystrici.

Deportácie a transporty židovských spoluobčanov zažívali respondenti väčšinou v školskom veku a často im utkveli v pamäti predovšetkým pre desivé zážitky, ktoré pre nich znamenali : *A vtedy som išla do školy, keď brali týchto židov. A tento hluchonemý tak strašne kričal, ale tak strašne, však on nevedel rozprávať. To taký, až taký zvierací zvuk vydával zo seba od strachu. Lebo videl, že sa dačo hrozné robí. Oni ich takými obuškami a tak ich pohánali... No to bolo hrozné! Ja ešte aj teraz počujem ten hrozný ryk, čo on vydával zo seba, ale ináč o tomto neviem.* (Ž II, 1928, ev.a.v.)

Ja som to tak vnímala hrozne, lebo sa hovorilo, že v noci budú brať. Tak najprv brali deti a potom brali v noci - dajme tomu pobrali tým všetkým rodinám deti. No, ktorí to počuli, tak ušli, poschovávali sa, daktorí tomu neverili, tak čakali. A tých potom aj cez deň gardisti dvaja traja gardisti išli a brali týchto ľudí. Daktorí si, konkrétne títo Š. on si zobral také staré dva hrnce a na drôt si ich priviazal, tak ich niesol cez mesto tento starý Š. No a tie detičky im deň predtým zobrali. Ani nevedeli, kde ich vedú. Ja si pamätám na to ako na hroznú hrôzu. Na takú neľudskosť, vieš? To dneská je ťažko hovoriť o tom, ale to bolo desivé, ak si môžeš predstaviť príklad že ktorúkoľvek kresťanskú cirkev, to je jedno, prišli a robili to. ...No a oni to po etapách brali, čo si ja pamätám. Jednu noc zobrali zopár, na druhú, čo si ja pamätám podľa toho ako presovali im tie vagóny, tak ich do tých vagónov dávali. Oni ich sústredovali, vlekli ich údajne do Žiliny a zo Žiliny ich potom hromadne do tých lágrov viezli, do Nemecka, do Poľska. Väčšinou do Poľska, však, lebo tam ich najviac kántrili. (Ž I., 1928, ev.a.v.)

Nádašihó ulica, celá tá strana, tam boli židovské byty, tam, boli židovské rodiny. Tie deti sme poznali, chodili s nami do školy a v jedno ráno sme tam prišli, keď sme išli do školy. Teda ráno sme videli, že sa tam veľa ľudí motá, a keď sme išli zo školy, dvere boli dokorán pootvárané a v tých bytoch tam otlčený nočníček, tam prevrátený čajník, byty prázdne, koberce všetky vykradnuté a my sme sa s hrôzou dívali, kde tí ľudia za ten krátky čas, za tú jednu noc podeli, prečo ich vzali. Nevedeli sme to pochopiť, kde sú tie stareňky... (Ž VII., 1929, ev.a.v.)

Súčasne s priebehom transportov sa diali udalosti, ktoré na ne nadväzovali. V apríli 1942 Židovská náboženská obec zozbierala u svojich členov potraviny pre spoluveriacich sústredených v žilinskom koncentračnom stredisku. Tieto pochádzali z ich súkromných zásob a úradných prídlov. Boli to napr. kapusta, zemiaky, lušteniny, múka, cukor, zaváraniny atď. Túto pomocnú akciu prebiehajúcu po celom Slovensku štátne úrady neskôr zastavili.¹¹⁰

Zaujímavý dôverný dokument bez adresáta vo forme listu, z ktorého sa zachovala kópia, pochádza zo dňa 29.5.1942. Autor listu, vedúci notár píše, že *"pri zaistovaní židovských hnutelností... zistené boli skoro u všetkých židovských rodín vzácne súkromné knižnice, ktoré svojim obsahom môžu slúžiť na doplnenie knižnice Čaplovičovej, prípadne i Univerzitetnej knižnice v Bratislave... Tieto... predávajú daňové úrady bez ohľadu na ich obsah... čoho následok môže byť, že mnoho vzácných kníh sa stratí alebo úplne zničí."*¹¹¹ Pisateľ listu ďalej navrhoval, aby židovské súkromné knižnice z celej Oravy boli dopravené do Čaplovičovej bibliotéky, kde by ich triedila vybraná osoba. Tou mal byť dolnokubínsky advokát, pán Dr.J.M.(*1882), *"ktorý ovláda jazyky slovenský, maďarský, ruský, nemecký, hebrejský a čiastočne aj francúzsky..."*, ktorého odporúčal, pretože *"...inej vhodnej osoby pre prevedenie tejto akcie ani medzi árijcami v okrese niet..."*¹¹² Vedúci notár v dokumente žiadal o *"odklad vysťahovania z územia Slovenskej repub-*

liky" pre Dr.J.M. na dobu niekoľkých mesiacov, počas ktorých mal vykonávať uvedenú činnosť. O vybavení spomínanej žiadosti už archívy opäť mlčia. Osoba Dr.J.M. je uvedená v deportačných zoznamoch vyhotovených k 27.2.1942 na základe na-riadenia 305/1-1942. V nasledujúcich zoznamoch s osobami, ktorým boli udelené výnimky, jeho meno ani mená jeho rodinných príslušníkov som už nenašla. Môžem sa len domnievať, že Dr.J.M. bol aj s rodinou deportovaný, alebo sa im podarilo emigrovať.

Zároveň prebiehali arizácie majetkov a bytov vyst'ahovaných židovských občanov. Obyvateľstvu prvej Slovenskej republiky boli opäť odôvodňované argumentmi v tlači: "...Židia nespravodlivo prišli k veľkému majetku a preto i sami musia uznať právo kresťanov vziať si tieto majetky späť. Toto spätné preberanie majetku však má ísť duchom lásky a spravodlivosti... Kresťanská spoločnosť má sa predovšetkým starať o seba, ale tak, aby neuškodila inému. ...Musíme si uvedomiť, že bohatstvo neprinieslo židom šťastie. Práve naopak. V tom je najväčšia tragika židovstva, že moc, bohatstvo stáva sa židovstvu skazou. Židovská nemravnosť je výsledkom bohatstva..."¹¹³

Obec si súčasne overovala cez MV, či osoby, ktorých majetky sa mali dražiť, sú deportované za hranice štátu. Zo dňa 18.augusta 1943 pochádza informácia o nasledujúcich osobách, ktoré sa považovali za opustivších územie Slovenskej republiky. Išlo o pánov J.S.(*1867), J.K.(*1885), ktorý bol dňa 17.júna 1942 z územia Slovenska vyst'ahovaný. Ďalší obyvatelia - S.F.(*?), bývalá krčmárka, G.Sch. (*1909) a F.D.(*1865) neboli v evidencii židov ani na území Slovenska bývajúcich, ani vyst'ahovaných. Išlo pravdepodobne o ľudí ukrývajúcich sa, alebo emigrantov. Aj títo sa mali považovať za osoby, ktoré opustili územie Slovenskej republiky.¹¹⁴ Následne na to sa dňa 13. a 14.septembra 1943 konali dražby. Išlo o predaj hnuteľnosti S.F., ktoré pozostávali medzi inými z kompletnej spálne, bielizne a šatstva. Z domu vyst'ahovaného J.S. sa predávalo celé zariadenie domácnosti. Kupujúci bol okrem kúpnej ceny povinný zaplatiť dvojpercentný poplatok, trojpercentnú daň z obratu a 8.- Ks kolok.¹¹⁵

O verejnej mienke vzhľadom na deportácie židov a arizácie židovského majetku sa zachovala dôverná správa zo dňa 18.apríla 1943. Jej pisateľ, úradník obecného úradu v nej oboznamuje okresného náčelníka o reakciách na pastiersky list katolíckych biskupov, čítaný počas bohoslužieb dňa 21.marca 1943.¹¹⁶ List citujem celý: "Oznamujem, že obsah pastierskeho listu katolíckych biskupov, prečítaný dňa 2.marca 1943 v kostoloch nenašiel jednotný súhlas u obyvateľstva. Pospolití katolícky veriaci schvaľujú síce postup svojich biskupov, pritom všetkom tešia sa z radikálneho vyriešenia židovskej otázky. Katolícka inteligencia vo väčšine schvaľuje postup vlády, avšak otvorene nezaujímá žiadne stanovisko. I evanjelickí veriaci, ktorí sa o tomto pastierskom liste do počuli schvaľujú postoj katolíckych biskupov odôvodňujúc, že i evanjelickí biskupi majú ten istý názor k židovskej otázke, pri tom všetkom každý sa z nich teší, že sa židovská otázka radikálne vyriešila.

Všeobecná mienka je na strane vlády, kde tu však počuť neprajný posudok len proti postupu vlády, proti príliš radikálnemu riešeniu, proti úplnému zhabaniu majetku i takých, ktorí svojím súkromným životom si to nezaslúžili. Sú to však len ojedinelé prípady."¹¹⁷

Z listu navonok vyplýva, že verejná mienka stránila vláde a jej predstave riešenia. Pomedzi riadky sa ale dá vyčítať, že obyvatelia Dolného Kubína si asi uvedomovali protiprávnosť a v konečnom dôsledku aj nehumánnosť riešenia celej židovskej otázky a ozývali sa aj nesúhlasné hlasy.

Pre väčšiu názornosť uvediem spomienky respondentov na priebeh arizácií židovského

majetku aj s ich hodnotiacimi postojmi: *A čo sa mne stalo. Ja ako štvrtok som neučil. A keď ako židov vyvezli, tak všetky tie domy ostali ako prázdne byty spočiatku. No a teraz sa ten nábytok predával, ten majetok... sa dražil. Dražili to tí gardisti. A ja som sa tam už išiel pozrieť tam, ako bola kniha. ... Tam tie D. domy sa ..predávali na námestí. Tak som sa išiel podívať. Veď je voľný štvrtok, nemal som čo robiť. Ale oni ma sledovali, že sa chodím tam..., že to pozorujem. Ale oni si mysleli, že.. A bolo jedno draženie tam oproti pošte terajšej nižšie semká u jedného Sch... . Bol to remenársky obchod. ... Mal tam peknú jedáleň. Ale tú jedáleň už mali gardisti a tí financi mali už pripravenú pre niekoho. Viete ? Oni ju odsúhlasili veľmi rýchlo hneď ... 4000,- jedna, dva, tri - koniec. Už bolo odklepnuté... No a potom títo gardisti a títo financi sa strašne zásobili tým materiálom, čo mali židi, nábytky a tie tieto výbavy, bielizeň, bundy... (M, 1929, ev.a.v.)*

...to som bola aj ja na vizitácii, tam normálne prišlo aj sto ľudí a teraz jeden alebo dvaja, jeden už vyberal zo skriň, najprv čo si to páni to lepšie poprezerali, pobrali a potom už to ostatné sa predávalo. A kde tie peniaze gardisti dávali, bohvie. To už ja som sa nikdy nedozvedela. Len to predávali všetko kabáty, bundy, periny, nábytok. ... Oni sa báli, ale si kupovali. To veľmi lacno predávali gardisti, oni aby uvoľnili tie domy, tak predávali no a to bolo akoby som ti povedala. No na Orave dosť bolo aj biednych ľudí a väčšinou títo z horniakov a takí potom kupovali si tie oblečenia, šaty, topánky... (Ž I, 1928, ev.a.v.)

Po potlačení povstania v roku 1944 nasledovala tzv. druhá vlna deportácií. Po druhej svetovej vojne sa do Dolného Kubína na krátky čas vrátilo niekoľko obyvateľov židovskej konfesie, ktorí holokaust prežili. Dnes tu žije iba jeden občan, ktorý sa hlási k židovskému pôvodu.

Z materiálu, ktorý som doposiaľ zozbierala vyplýva, že vzťahy v mierovom období pred 2. svetovou vojnou medzi židovským a nežidovským obyvateľstvom boli tolerantné. V bývalom malom župnom mestečku boli jednotlivé zamestnania a vzájomná kooperácia v nich medzi kresťanskou majoritou a židovskou minoritou nevyhnutnou potrebou. Okrem firmy G. a spol. nevlastnili židovskí živnostníci žiadnu inú veľkú firmu. V spoločenskej hierarchii sa židovskí spoluobčania zaraďovali medzi stredné vrstvy, menej k chudobnejším obyvateľom.

Z údajov uvedených v štúdiu som na základe terénneho výskumu a archívnych materiálov zistila nasledovné :

1. V kritických historických procesoch, ktoré vplývali na zmeny v živote a v systéme spoločnosti (v našom prípade ide o rozpad Rakúsko - Uhorska, Viedenskú arbitráž, vypuknutie 2. svetovej vojny a holokaust) sa vyhrocovali antisemitské nálady kresťanského majoritného obyvateľstva voči židovskej minorite. Domnievam sa, že protižidovské postoje vychádzali (a do súčasnosti vychádzajú) zo "stáročných" stereotypov pretrvávajúcich u kresťanského obyvateľstva. V období prvých rokov po vzniku prvej Československej republiky (1918-1938) boli židia vnímaní ako boháči, úžerníci a okrádači ľudu kolaborujúci a lojalní s bývalou maďarskou vládnuou vrstvou. Tie isté názory boli opätovne aktualizované aj po 6.10.1938 a počas trvania svetovej vojny. V mierových obdobiach bola židovská minorita vnímaná ako lojalna.

2. Dvojazyčnosť spojená s preferovaním nemčiny pred slovenčinou (u staršej populácie) bola u židovského obyvateľstva v dolnokubínskome prostredí, v ktorom bolo 85% Čechov a Slovákov, vnímaná ako negatívny jav. Pre udržiavanie si dvojazyčnosti v rodinách sa židovskému obyvateľstvu vytýkala nedôvera a kolaborácia s Maďarmi voči prvej ČSR. Rovnako po vyhlásení autonómie sa táto skutočnosť opäť aktualizovala. Zároveň sa

bilingválnosť chápala ako jeden z prejavov separácie, udržiavanie si odlišnosti od majoritného obyvateľstva.

3. Toleranciu či intoleranciu v skúmanom prostredí Dolného Kubína ovplyvňovali viaceré faktory :

- Respondenti uvádzali pozitívne pôsobenie ľudového školstva, ktoré sa síce konfesionálne členilo na evanjelické a katolícke, ale obidve ľudové školy navštevovali žiaci všetkých troch konfesií, navštevujúci jeden rok evanjelickú a druhý rok katolícku triedu.

- Na vzájomnú toleranciu a intoleranciu medzi konfesiami pôsobili aj osobné vzťahy medzi predstaviteľmi evanjelickej, katolíckej a židovskej náboženskej obce.

- Vzájomné vzťahy ovplyvňovala aj regionálna či celoštátna tlač. Jej negatívny (antisemitský) vplyv na verejnú mienku som zaznamenala v období po vzniku prvej ČSR a po Viedenskej arbitráži. Zároveň som konštatovala, že existoval rozdiel medzi oficiálne šírenou antisemitskou ideológiou a praxou. V skúmanom prostredí boli židia označovaní ako "nepriateľské živly", ale domáci obyvatelia židovského pôvodu boli označovaní za lojálnych k prvej ČSR. Vplyv médií na manipuláciu verejnej mienky si v konečnom dôsledku uvedomujeme po roku 1938, keď bola antisemitská ideológia dennodenne predkladaná širokej verejnosti. Jej dosah je dostatočne známy.

4. Informátori zhodne uvádzali vzájomnú toleranciu medzi židovským a kresťanským obyvateľstvom. V archívnych prameňoch som ale zaznamenala pretrvávanie averzie voči židom, ktorú považujem za udržiavaný stereotyp u kresťanskej časti obyvateľstva.

5. Židovskú komunitu označovali respondenti za uzavretú či izolovanú. Domnievam sa, že uzavretá sa javí viac po konfesionálnej stránke, ako po spoločenskej. Menej časté vzájomné kontakty židov a kresťanov po spoločenskej stránke determinovala ich viazanosť k živnosti (70, 45%), a zároveň sociálne postavenie židovských rodín, ktoré respondenti označovali za priemerné (stredné).

6. Znalosti kultúry a náboženstva židovskej komunity zo strany kresťanov pokladám za obmedzené. Respondenti ich získavali empiricky, z vlastného (zlomovitého a náhodného) pozorovania. Rozdiely v poznaní židovskej kultúry u jednotlivých respondentov sú determinované predovšetkým ich vekom v skúmanom období (čiže od schopnosti vnímať, pamätať si a chápať spomínané javy v detstve) a rovnako aj intenzitou kontaktov so židovskou komunitou. Hlbší rozsah informácií som zaznamenala u respondenta, ktorý býval priamo v jednom dvore so židovskými susedmi.

7. Pri hodnotení židovskej minority som u respondentov zaznamenala nasledujúce charakteristiky: súdržní a podporujúci sa medzi sebou, dobrí obchodníci a krčmári, úslužní, ochotní, ústretoví, prispôsobiví, šporovliví až lakomí, bohatí, ale aj chudobní, skromní, kultúrni, vzdelaní, dobrí ľudia, striktné nábožní, nekorektní, uzavretí (separovaní)...

Vznik niektorých stereotypov uvádzaných v práci som sa pokúsila vysvetliť. Podľa môjho názoru mnohé pochádzajú z nepochopenia či povrchného poznania židovskej kultúry a histórie u kresťanského obyvateľstva.

Deportovaním židovskej populácie mestečko stratilo jednu vrstvu obyvateľstva, ktorá dotvárala jeho kolorit. Dodnes nemôže nahradiť jej osobnostný a tvorivý vklad. Značná časť kubínskej inteligencie pochádzala práve z nich, medzi inými aj maliar Arnold Weiss-Kubínčan.

Ich násilným odchodom a rovnakým príchodom nových spoločenských pomerov vo februári 1948 sa stratila vyše tristoročná tradícia židovskej kultúry.

- * Pri štúdiu problematiky som kombinovala viaceré výskumné metódy. Vychádzala som z dostupných archívnych prameňov, kroniky vtedajšej veľobce Dolný Kubín, regionálnej tlače a memoárovej literatúry. Získané údaje som komparovala s výpoveďami respondentov, pri ktorých som aplikovala metódu biografickú a "oral history".
- 1 Materiál o histórii židovskej komunity v Dolnom Kubíne vznikol na základe nariadenia vlády o spísaní dejín židovstva v každej lokalite. Štátny okresný archív Dolný Kubín (ďalej ŠOKA DK), fond Okresný úrad (ďalej OÚ).
 - 2 ŠOKA DK, fond Notársky úrad (NÚ), Kronika Jána Bezeka, s. 1.
 - 3 Tamže.
 - 4 13.10.1781 - reforma, ktorá odstraňovala diskrimináciu evanjelikov (luteránov), kalvínov a ortodoxných veriacich.(...) Nekatolícki veriaci smeli slobodne vykonávať náboženské obrady v obciach, kde žilo najmenej sto rodín niektorého z týchto vierovyznaní, mohli si zriadiť náboženskú obec, mať svojich kazateľov, učiteľov. Mohli si stavať modlitebne, ktoré však nesmeli mať hlavný vchod z ulice, veže ani zvony...(Lexikón slovenských dejín. Bratislava 1997, s. 314).
 - 5 ŠOKA DK, fond.NÚ, Kronika Jána Bezeka, s. 3.
 - 6 Tamže.
 - 7 Úplná rovnoprávnosť bola židovskej populácii priznaná až v roku 1895 zákonom XLII. (Bližšie: SALNER, P.: Premeny židovskej komunity v Bratislave (1919-1969). In : Židia v Bratislave. Bratislava 1997, s. 53 ; FRANEK, J.: Judaizmus. Bratislava 1993, s. 157.)
 - 8 Údaje získané z HROMÁDKA, J.: Zemepis Oravy. Bratislava 1934, s. 236 ; * ČAPLOVIČ, P.: Dolný Kubín. Martin 1986, ** ŠOKA DK., NÚ, Kronika Jána Bezeka; *** Naša Orava, 19.3.1921, č. 8, s. 3.
 - 9 Podobné udalosti prebiehali po celom Slovensku. Bližšie vid'.: MEDVECKÝ, K.A.: Slovenský prevrat I - IV. Bratislava 1930-1931; ŠROBÁR, V.: Osvobodené Slovensko. Sväzok I-IV. Praha 1928.
 - 10 ŠOKA DK, fond NÚ, Kronika Jána Bezeka, s. 25-26.
 - 11 Naša Orava, 1918, III/5, s. 2.
 - 12 Dokedy to ešte bude trvať? Naša Orava, III/7, s. 5.
 - 13 Naša Orava, III/8.
 - 14 Revízia licencií. Naša Orava, III/37, s. 1.
 - 15 Z dôvodu zachovania anonymity informátorov uvádzam len ich pohlavie, vierovyznanie (r.k. - rímskokatolícke, ev. a.v. - evanjelické augsburského vyznania) a dátum narodenia. Rovnako postupujem aj pri menách židovských obyvateľov, z ktorých uvádzam iniciálky mena a priezviska, prípadne dátum narodenia.
 - 16 Rituálne čistý.
 - 17 TJ Sokola bola v Dolnom Kubíne založená v roku 1923, TJ Orla v roku 1925. ŠOKA DK, fond NÚ, K(krabica) 12.
 - 18 Sionizmus - hnutie, ktoré malo opäť ustanoviť štát Izrael (*vznikol v roku 1948). Zdroje sionizmu vychádzajú z novovekého európskeho osvietenstva, nacionálnych revolúcií minulého storočia, židovskej národnej a náboženskej tradície a etnickej odlišnosti (viac pozri FRANEK, J., c. d., s. 78 a n.).
 - 19 NIR, Akiva : Sionistická organizácia, mládežnícke hnutia a emigrácia do Palestíny v rokoch 1918-1945. In : Tragédia slovenských židov. Banská Bystrica 1992, s. 27.
 - 20 HERZL, Theodor (1859-*1904) – rakúsky žurnalista, ktorý sa pod vplyvom Dreyfusovho prípadu (obžaloba z rituálnej vraždy) stal hlavným tvorcom moderného sionizmu. Znovupočovaný v Izraeli. (RUNES, D. D: Slovník judaizmu. Bratislava 1992, heslo Herzl, Theodor, s. 78; viac vid' FRANEK, J., c. d., s. 106-139).

- 21 ŠOKA DK, NÚ, K 61, 162/1940 prez.
- 22 ŠOKA DK, fond H.Besedy.
- 23 ŠOKA DK, NÚ, K 61, 162/1942 prezídium / prez./.
- 24 Tamže. Inventár spolku ocenili nasledovne : 1 umrlčí voz v cene 500,- Ks, 2 truhly 100,- Ks, 1 razítko 50,- Ks, 2 povrazy 5,- Ks.
- 25 Bol odkúpený v roku 1885 od Oravského panstva. ŠOKA DK, NÚ, Kronika J.Bezeke, s. 5.
- 26 ŠOKA DK, NÚ, K 61, 162/1942 prezídium / prez./.
- 27 Tamže.
- 28 ŠOKA DK, NÚ, Kronika Jána Bezeke, s. 2.
- 29 ŠOKA DK, NÚ, K 1, č. 11-32.
- 30 Mikve - rituálny kúpeľ, používajú ho najmä vydaté ženy po skončení menštruácie, nevesty pred svadbou a konvertiti.(RUNES, D. D., c. d., heslo Mikve, s. 128.)
- 31 Pésach - jarný sviatok, začína pätnástym dňom Nisanu. Pokračuje sedem alebo osem dní, pripomína exodus z Egypta a iné národné a poľnohospodárske udalosti. Nesmie sa jesť žiadna cestovina s kváskom, macot (meces) nahrádza chlieb. Riady a príbory používané po celý rok sa musia odložiť a nahradiť novými. Obradné a spomienkové jedlo seder sa jedáva na prvý alebo na prvý a druhý večer sviatku. (RUNES, D. D., c. d., heslo Pésach, s. 139).
- 32 Purim - sviatok lósov, 14. Adara. Oslavuje sa záchrana Židov, ktorých zachránila Ester. V tento deň, ktorý má prídavok šťastný, sa rozdáva darčeky, nosia sa masky, hrajú sa hry a zabáva sa (Bližšie FRANEK, J, c. d.).
- 33 Rituálne čistý.
- 34 Ondrej Kalina, vl. menom Ján Smetanay (1867 -1953), knihovník Čaplovičovej bibliotéky v D.Kubíne a správca Župného archívu, spisovateľ a prekladateľ. (JANEK, J.: Literárno - kultúrny cestopis Oravy. D. Kubín, RKS 1991.)
- 35 Archív literatúry a umenia Matice Slovenskej v Martine (ďalej ALaU MS), fond. Ján Smetanay. Smetanay, Ján : Pamäti môjho života (rukopis). s. 42-43.
- 36 J. Bezek uvádza pod označením „iní“ nasledujúce vierovyznania: grékokatolíkov 7, pravoslávneho vyznania 18, českobratská evanjelická cirkev 9, československá cirkev 17 osôb. (ŠOKA D. K. fond NÚ, Kronika Jána Bezeke, str. 141.) **** Hromádka, J. : Zemepis Oravy. Bratislava 1934, *** Naša Orava, 19. 3. 1921, č. 8, 9, s. 3, ** ŠOKA DK, NÚ, Kronika Jána Bezeke, * Čaplovič, P.: Dolný Kubín. Martin 1986.
- 37 ALaU MS, fond Ján Smetanay. Smetanay, Ján: c.d., s. 39.
- 38 GACEK, M. : Rovesník. Dolný Kubín 1995. s 16.
- 39 Na Slovensku nebude viac ani českého, ani židovského režimu. Slovák, 7.2.1939, XXI/31, s. 4.
- 40 Slovensko prítiažlivým bodom každého Európana. Slovák, 28.-4.1939, XXI/98, s. 1.
- 41 POKORNÝ, C.: Politika rasovej ochrany. Gardista, 18.5.1940, II/21, s. 15.
- 42 V ústave prvej ČSR mali občania židovského vierovyznania zakotvené právo hlásiť sa k židovskej národnosti, bez ohľadu na materinskú reč. Táto skutočnosť svedčí o vtedajšej forme chápania a uplatňovania demokracie v prvej Československej republike a umožnení deklarovat' odlišnosť židovského národa nielen po stránke konfesijnej, ale aj etnickej. Túto možnosť nevyužívali všetci príslušníci židovskej society (deklarovali československú, nemeckú, maďarskú či inú národnosť), odmietali ju predovšetkým ultraortodoxné kruhy. Z tohto dôvodu je istejším spôsobom na zistenie približného počtu židovského obyvateľstva jeho religiozita. Tento spôsob je nepresný preto, že nezachytáva ateistov a konvertitov. (Bližšie viď: Tragédia slovenských židov. c. d., s. 13 a n.).
- 43 Tamže, s. 185.
- 44 Tento údaj sa týka iba živateľov rodín, nezahrňa ich rodinných príslušníkov, ktorí v obchode pracovali.
- 45 Iobuvník, 5 krajčirov, 1 čalúnnik, 3 inštalatér a klampiar, 3 cukrár a pekár, 1 pivný majster, 1

- elektromontér, 1 zámočník, 1 klobučníčka, 1 sklenár, 2 robotníci, 4 hostinskí, 1 učeň.
- 46 1 zverolekár, 1 praktikantka v lekárni, 1 lekárnik, 1 rabín, 2 učítelia, 1 kántor, 2 advokáti, 2 zubní technici.
- 47 Uvedené údaje získané z viacerých zdrojov sú v archíve autorky štúdie.
- 48 ŠÚA Bratislava, fond MV, K 259, č. 2957/290/1942.
- 49 LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte 1939-1945. Banská Bystrica 1992, s. 18-19.
- 50 Bližšie pozri LIPSCHER, c.d., s. 22.
- 51 ŠOKA DK, NÚ, Kronika Jána Bezeka, s. 140.
- 52 Tamže.
- 53 Legislatívnu stránku a priebeh volieb do Slovenského snemu v roku 1938 podrobne rozoberá Eduard Nižňanský v diele NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Univerzum, Prešov 1999, s. 182-187.
- 54 ŠOKA DK, NÚ, Kronika Jána Bezeka. s. 50. Slovákov hlasovalo celkom 845, Čechov 130, židov 155.
- 55 ŠOKA DK, NÚ, K 14, 4505/38.
- 56 Tamže, NÚ, Kronika J. Bezeka, s. 217.
- 57 Tamže, s. 219.
- 58 ŠOKA DK, NÚ, Kronika J. Bezeka, s. 154.
- 59 GACEK, M.: Rovesník, c. d., s. 61.
- 60 ZAVADSKÁ, K.: Protižidovské zákonodarstvo Slovenského štátu. In : Tragédia slovenských Židov, s. 5.
- 61 Bližšie LIPSCHER, c.d. s. 38-39.
- 62 ŠOKA DK, NÚ, K 3, č. 66/39 prez.
- 63 ŠOKA DK, OÚ, K 57, 204/40 prez.
- 64 ŠOKA DK, NÚ, K 19, 2884/1940.
- 65 Tamže.
- 66 Tamže.
- 67 ŠOKA DK, NÚ, K 4 140/40 prez.
- 68 ŠOKA DK, NÚ, Kronika J. Bezeka, s. 190, 195.
- 69 Tamže, s. 185.
- 70 ŠOKA DK, NÚ, 124/1940.
- 71 Povinnosť prihlásiť majetok mali aj nežidovskí manželia a vzťahovala sa aj na zahraničný majetok ku dňu 2. 9. 1940. Z neho potom museli židovskí občania odvádzať špeciálne dane. (LIPSCHER, c.d., s. 73).
- 72 ŠOKA DK, NÚ, K 4, 52/40 prez.
- 73 NIŽŇANSKÝ, Eduard, c.d., s. 20 a n.
- 74 Drôty eruv (zmes, jednota) – Tóra zakazovala konať v sobotu (šábés) akúkoľvek pracovnú činnosť. Povoľovala ale výnimky, ktoré bolo možné vykonávať iba na dvore domu. Tým, že Židia cez šábés spojili dvory reťazou, vytvoril sa symbolicky jeden dvor, ktorým bolo samotné mestečko (príp. štvrť), kde bolo možné vykonávať Tórou povolenú prácu. (viac vid': RUNES, D.D: Slovník judaizmu, c. d., heslo Eruv, s. 55.).
- 75 ŠOKA DK, NÚ, K 4, 614/40.
- 76 ŠÚA, fond MV, K 179, č. 10427/1941.
- 77 ŠOKA DK, NÚ, K 5, 220/1941.
- 78 Tamže.
- 79 ŠOKA DK, OÚ, K 57, 322/1940.
- 80 ŠÚA Bratislava, fond MV, K 192.
- 81 ŠOKA DK, OÚ, K 64, 863/1941 prez.

- 82 ŠOKA DK, NÚ, K 6, 1352/1941 prez.
- 83 ŠÚA fond MV, K 184 a 203.
- 84 Magen Hagen David - pôvodný židovský symbol; pozostával z dvoch rovnoramenných trojuholníkov, ktorých hrany obopína kruh. Symbolika: šiestich pracovných dní; manželstva - dve sily, t.j. dva trojuholníky tvoria harmonický celok; uhly ukazujú štyri svetové strany, to znamená, že Židia roztrúsení po celom svete tvoria jeden celok. ŠÚA Bratislava fond MV., K 177 (čl. Magen David bez udania dátumu a pôvodu).
- 85 ŠÚA Bratislava, fond MV, K 210.
- 86 ŠÚA Bratislava, fond MV, K 211.
- 87 ŠÚA Bratislava, fond MV, K 259.
- 88 Tamže K 247.
- 89 Tamže K 211.
- 90 Tamže K 210.
- 91 Tamže K 211.
- 92 Tamže K 211.
- 93 Tamže K 214.
- 94 Tamže K 206.
- 95 Tamže K 206.
- 96 Tamže K 206.
- 97 Tamže, K 243.
- 98 ŠOKA DK, NÚ, 294/1942 prez.
- 99 ŠOKA DK, OÚ, K 66, 196/1942 prez.
- 100 ŠOKA DK, bez kartónu a čísla.
- 101 ŠÚA fond MV, K 247.
- 102 Tamže, K 243.
- 103 Údaje pochádzajú zo súkromného archívu p. PhDr. Kataríny Hradskej.
- 104 J. Bezek poznamenáva, že v roku 1942 zomreli dvaja Izraeliti. Sobášeny bol 1 židovský pár. ŠOKA DK, NÚ Kronika J. Bezeka s. 201.
- 105 ŠÚA fond MV, K 399.
- 106 Tamže, K 399.
- 107 Tamže.
- 108 ŠOKA DK, NÚ, K 7, 131/1943 prez.
- 109 ŠÚA, fond MV, K 569.
- 110 ŠOKA DK, OÚ, K 4.
- 111 ŠOKA DK, NÚ, K 6, 144/1942 prez.
- 112 Tamže.
- 113 Bohatstvo neprineslo Židom šťastie. (Z prednášky prof. Dr. Zlatoša na tému: Kresťanstvo a židovstvo. Slováč, 15.3.1939, XXI/62, s. 5.
- 114 ŠUA SR, fond MV, k 408.
- 115 ŠOKA DK, NÚ, K 28.
- 116 Pastiersky list slovenských rímskokatolíckych biskupov z 8.marca 1943. Mimo iného sa v ňom píše: "Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody, majetku. ...Majme na pamäti slová Písma Svätého : Čo nechcete, aby ľudia činili Vám, nečiňte ani Vy im." Celé znenie pastierskeho listu uverejňuje KAMENEC, I.: Vatikán a Slovenská republika /139-1945/. Bratislava 1992, s. 137, 138.
- 117 ŠOKA DK, NÚ, K 5, 70/1943.

Archívy:

Archív literatúry a umenia Matice Slovenskej v Martine (ALaU MS).
Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne (ŠOKA D.K.).
Štátny ústredný archív Bratislava, fond Ministerstva vnútra (ŠÚA MV).

Pramene :

Kronika Jána Bezeka 1935 - 1944. ŠOKA DK, fond Notársky úrad.
Orava 1922-1926.
Orava 1933 - 1936.
Naša Orava 1919 – 1922.
Naša Orava 1926-1933.
Smetanay, Ján : Pamäti môjho života (rukopis). Archív literatúry a umenia Matice Slovenskej v Martine, fond Ján Smetanay.

Použitá literatúra:

BÁRKÁNY, E. - DOJČ, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava 1991.
ČAPLOVIČ, P.: Dolný Kubín. Martin 1986.
FRANEK, J.: Judaizmus. Bratislava 1993.
GACEK, M.: Rovesník. D.Kubín 1995.
HROMÁDKA, J.: Zemepis Oravy. Bratislava 1934.
JANEK, J.: Literárno - kultúrny cestopis Oravy. D.Kubín, RKS 1991.
KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991.
KAMENEC, I.: Vatikán a Slovenská republika. Bratislava 1992.
Slovenský štát. Praha 1992.
KAVULIAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava 1955.
LIPSCHER, L.: Židia v Slovenskom štáte 1939 - 1945. Banská Bystrica 1992.
RUNES, D. D.: Slovník judaizmu. Bratislava 1992.
SALNER, P.: Prežili holokaust. Bratislava 1997.
Kolektív: Lexikón slovenských dejín. Bratislava 1997.
Kolektív: Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica 1992.
Kolektív: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava 1995.
Kolektív: Židia v Bratislave. Bratislava 1997.
LIPTÁK, Ľ.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1968.
MEDVECKÝ, K.A. : Slovenský prevrat I - IV. Bratislava 1930 –1931.
NÍŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Universum, Prešov 1999.
ŠROBÁR, V.: Osvobodené Slovensko. Sväzok I-IV. Praha 1928.

Podkladom štúdie sú seminárne práce odovzdané na Katedre etnológie a Katedre histórie FiF UK v Bratislave v rokoch 1994-99.

This work was supported, in part, by VEGA, the Grant Agency for Sciences (Grant No. 2/6047/99).

MANIFESTATIONS OF TOLERANCE AND INTOLERANCE OF THE JEWISH COMMUNITY AT DOLNÝ KUBÍN IN 1918-1945

The first records on the Jewish community settled at Dolný Kubín are from the beginning of the 18th century. Before 1918, they were mainly middle-class craftsmen and local intellectuals. However, even in an environment generally tolerant to the Jews, tension grew at historical turning points. In this context, anti-Semitism of the Christian majority usually took on the form of pogroms. The public opinion was manipulated by the regional and national press. For instance, during the fights for Slovakia in 1918-1919, the majority population was relatively objective in assessing the loyalty of the Jewish community at Dolný Kubín to the process of constituting the Czechoslovak Republic.

Despite this fact, when faced with the unknown, various fears and worries of the Christians led to the outbreak of violence against the Jews. Main arguments used to justify this animosity usually pointed to their collaboration with the former Hungarian power, their role in the impoverishing of the Slovak people, or just their preference of the German or Hungarian languages to the Slovak.

One of the reasons for the outbreak of pogroms was the absence of knowledge of Jewish culture and traditions on the side of the Christian society, which would therefore perceive the Jewish element as alien, unknown and striving for separation. On the other hand, the period press provides enough evidence that the Jewish community participated in social and cultural life of the town. Their members also joined Christian clubs, for instance, the Sokol sports club or Hviezdoslavova Beseda. Mutual contacts could have been determined by occupational interests of the Jewish population in running their trades.

Co-existence of both communities in peace times was marked by the respondents as tolerant. Positive atmosphere among the Protestant, Catholic and Jewish confessions was created by their schools, which encouraged ecumenic relations even in the 19th century. On the other hand, the period literature provides examples of distance kept between the Christian and Jewish communities.

The respondents appreciated manifestations of deep religious feelings with the Jews and respected their keeping of the šábés - the Shabbat. They also viewed solidarity and mutual assistance among members of their community as positive; nevertheless, on the other hand, these traditions were also taken for manifestations of separation from the rest of the Dolný Kubín society. Other personal properties which, according to the Christians, characterised the Jewish community listed willingness, goodness, high skills in running their businesses, hard work, their careful use of money sometimes leading to meaneness, adaptability, high level of education and sophistication, strict religious habits, but also incorectness, etc.

Events after 1938 and the programmed large-scale anti-Semitic propaganda aimed to a situation in which the Jews were first deprived of their civil rights and property; later on, it opened way to deportations of 250 Jewish inhabitants of the town to concentration camps. The very first manifestation of anti-Semitism at Dolný Kubín was an anti-Jewish demonstration on March 3rd, 1938. On the basis of 74/1939 decree issued by the Slovak government, all Jews were expelled from public services by January 1940. Discriminating legislation of 1940 prohibited twenty students to study at higher schools; four innkeepers and hotel-owners were made to give in their licences. By the end of 1941, the participation of Jews in life of the town was restricted: only nine tradesmen out of fifty-

three were still allowed to keep their businesses. The other ones had already been aryanised, i.e. handed over to the Christians.

In the following period, from 12th March to 9th September 1942, approximately 186 inhabitants were deported to concentration camps and sixteen were spoken about as missing. By 31st December 1942 there were still fifty-one inhabitants in the town, who were accorded a white or yellow identification card. By April 1943, this number was reduced to forty-three and by January 1944 to forty-two. This number might have remained unchanged until the outbreak of the Slovak National Uprising in August 1944. It being crushed, all Jews, without any exception, were deported. While assessing these events, the respondents showed their disapproval of, were critical to them and regretted what had happened. They often spoke about their own feelings of impotence and fears.

Due to the deportations of the Dolný Kubín Jews to concentration camps, the town lost a whole stratum of inhabitants that, to a great extent, shaped its character. Up to the present days, this heavy loss has not been made up for and seems to be irretrievable since most of Kubín's intellectuals, including Arnold Weiss-Kubínčan, a painter, were of Jewish origin.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 48, 2000, číslo 1
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
Mgr. Dušan Ratica, CSc.

Výkonné redaktorky:
Mgr. Tatiana Krupová, PhD., PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, Doc. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma
Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences
Vol. 48, 2000, Number 1

Editors: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová
Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia
Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia
and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences
Année 48, 2000, No 1

Rédacteurs: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová
Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang 48, 2000, Nr. 1

Redakteure: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová
Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
THE SLOVAK PRESS
